

Stavovi studenata pedagogije o ulozi i važnosti ključnih dionika procesa inkluzivnog odgoja i obrazovanja

Pocrnjić, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:067740>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-01**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za pedagogiju

Diplomski sveučilišni studij pedagogije (dvopredmetni)

Ivana Pocrnjić

**Stavovi studenata pedagogije o ulozi i važnosti
ključnih dionika procesa inkluzivnog odgoja i
obrazovanja**

Diplomski rad

Zadar, 2024.

Sveučilište u Zadru

Odjel za pedagogiju

Diplomski sveučilišni studij pedagogije (dvopredmetni)

Stavovi studenata pedagogije o ulozi i važnosti ključnih dionika procesa inkluzivnog odgoja i obrazovanja

Diplomski rad

Student/ica:

Ivana Pocrnjić

Mentor/ica:

izv. prof. dr. sc. Matilda Karamatić Brčić

Zadar, 2024.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Ivana Pocrnjić**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Stavovi studenata pedagogije o ulozi i važnosti ključnih dionika procesa inkluzivnog odgoja i obrazovanja** rezultat mogea vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mogea rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mogea rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 22. ožujka 2024.

SADRŽAJ

1. Uvod	1
2. Inkluzivni odgoj i obrazovanje u kontekstu suvremene pedagoške prakse	2
2.1. <i>Inkluzija- pojam i značenje</i>	2
2.2. <i>Inkluzivni odgoj i obrazovanje</i>	2
3. Pretpostavke inkluzije u kontekstu implementacije i provedbe	6
3.1. <i>Kadrovske pretpostavke</i>	6
3.2. <i>Materijalne pretpostavke</i>	8
3.3. <i>Organizacijske pretpostavke</i>	9
4. Vrste kultura škole	10
4.1. <i>Inkluzivna kultura škole</i>	11
5. Zakonske regulative u Republici Hrvatskoj pri provedbi obrazovne inkluzije	13
6. Ključni dionici u provedbi inkluzije djece s posebnim potrebama unutar odgojno-obrazovnih ustanova	16
6.1. <i>Ravnatelj- rukovoditelj odgojno-obrazovne ustanove</i>	16
6.2. <i>Stručni suradnici u kontekstu provedbe obrazovne inkluzije</i>	17
6.2.1. <i>Edukacijski rehabilitator</i>	18
6.2.2. <i>Logoped</i>	18
6.2.3. <i>Psiholog</i>	18
6.2.4. <i>Pedagog</i>	19
6.3. <i>Učitelj kao ključni čimbenik kvalitete provedbe inkluzije</i>	19
6.4. <i>Pomoćnik u nastavi- uloga i značaj</i>	20
6.5. <i>Roditelji i njihova suradnja s odgojno-obrazovnom ustanovom</i>	21
6.6. <i>Ostali dionici</i>	22
7. Metodologija istraživanja	25
7.1. <i>Problem, predmet i cilj istraživanja</i>	25

7.2. Zadatci istraživanja.....	25
7.3. Hipoteze.....	26
7.4. Metoda i instrument	26
7.5. Ispitanici.....	27
8. Prikaz rezultata	29
8.1. Stavovi studenata pedagogije o ulozi i značaju ključnih dionika procesa odgoja i obrazovanja pri provedbi inkluzije	29
8.2. Stavovi studenata pedagogije Sveučilišta u Splitu i Sveučilišta u Zadru o važnim programskim pretpostavkama inkluzije	41
8.3. Usporedba stavova studenata pedagogije Sveučilišta u Splitu i Sveučilišta u Zadru o ulozi i važnosti ključnih dionika procesa odgoja i obrazovanja pri provedbi inkluzije	43
8.4. Usporedba stavova studenata pedagogije prijediplomskog i diplomskog studija o ulozi i važnosti ključnih dionika procesa odgoja i obrazovanja pri provedbi inkluzije	46
8.5. Usporedba stavova studenata pedagogije različitih veličina mjesta stanovanja o ulozi i važnosti ključnih dionika procesa odgoja i obrazovanja pri provedbi inkluzije	49
9. Zaključak.....	50
10. Popis literature.....	53
11. Popis tablica.....	57
Prilog 1.....	59
Sažetak	64
Abstract.....	65

1. Uvod

U suvremenom društvu, inkluzivni odgoj i obrazovanje postaje sveprisutniji koncept u mnogim školama predstavljajući ključnu paradigmu koja nastoji stvoriti odgojno-obrazovni sustav koji je podržavajući za svakog učenika. Razine implementacije inkluzije unutar pojedinog odgojno-obrazovnog sustava se razlikuju, što ovisi o brojnim čimbenicima. Provedba inkluzije zahtijeva rad i trud svih dionika unutar odgojno-obrazovnog sustava, a međusobnom suradnjom i posvećenošću dionici uvelike mogu pridonijeti stvaranju inkluzivnog ozračja koje pruža podršku svakom učeniku da ostvari svoj puni potencijal.

Dosadašnja istraživanja uglavnom su ispitivala stavove učitelja i pedagoga prema inkluziji, a većina studija ukazuje na to da postoji opći trend pozitivnih stavova prema inkluziji (Schmidt i Vrhovnik, 2015 i Šimek i sur., 2020). Studenti pedagogije budući su nositelji odgojno-obrazovnog procesa unutar pojedinih odgojno-obrazovnih institucija, zbog čega je važno ispitati njihove stavove o ključnim dionicima odgojno-obrazovnog procesa pri provedbi inkluzije. Njihovi stavovi odražavaju kako će jednog dana pristupiti inkluzivnom obrazovanju u praksi. Štoviše, stavovi studenata mogu ukazati na eventualne potrebe za obogaćivanje kurikuluma u obrazovnom sustavu ukoliko studenti nisu svjesni važnosti pojedinog dionika i suradnje s istim. Isto tako, studenti pedagogije imaju potencijalni utjecaj na poticanje i oblikovanje inkluzivne kulture i izvanškolske ustanove, posebice ako shvate važnost suradničkog odnosa s lokalnom zajednicom. U konačnici, ako budući pedagozi shvaćaju važnost inkluzivnog odgoja i obrazovanja i međusobne suradnje između svih dionika koji su prisutni u tom procesu, to može pridonijeti stvaranju društva koje prihvaća različitosti i pruža podršku svakoj individui.

Ovaj diplomski rad je strukturiran na način da će se u prvom dijelu predstaviti teorijska podloga rada. U tom kontekstu, predstavlja se koncept inkluzije fokusirajući se na inkluzivni odgoj i obrazovanje. U nastavku, fokus je na zakonodavnom okviru o inkluziji te pretpostavkama uspješne inkluzije. Na posljertku prvog dijela, predstavljaju se ključni dionici u inkluzivnom odgoju i obrazovanju, istražujući uloge istih. Kroz ovu strukturu rada, stvara se detaljni teorijski pogled na obrazovnu inkluziju i ključne dionike u njenoj implementaciji. U drugom dijelu rada prezentira se provedeno istraživanja te se pruža uvid u dobivene rezultate, a na posljertku slijedi zaključak cjelokupnog rada i istraživanja.

2. Inkluzivni odgoj i obrazovanje u kontekstu suvremene pedagoške prakse

2.1. Inkluzija- pojam i značenje

U suvremenom obrazovanju sve veća pozornost se pridaje konceptu inkluzije, a pravo na inkluzivni odgoj i obrazovanje imaju sva djeca. Definiranje inkluzije zapravo zahtijeva tri ključna pristupa, a prvi jest definiranje inkluzije kao općeg koncepta i procesa. Zatim, preciziranje inkluzivnog odgoja i obrazovanja te treće, utvrđivanje inkluzije kao humane prakse uključivanja djece s posebnim potrebama u redovne odgojno-obrazovne ustanove te u šire društveno okruženje (Suzić, 2008).

Termin inkluzija izveden je iz latinskog jezika (*inclusio*), a kao najopćenitiji pojam, inkluzija se odnosi na proces uključivanja ili stanje pripadnosti nečega određenim grupama ili strukturama (URL 1). Po prvi puta termin inkluzija upotrijebljen je 1914. godine kada se na sjednici *Međunarodne organizacije rada (MOR-a)* došlo do zaključka kako se osobama s invaliditetom treba i mora, između ostalih prava, osigurati i pravo na socijalnu inkluziju (Zuckerman, 2016). Konkretno, u Hrvatskoj je proteklo trideset godina od početka prakse obrazovne uključenosti, poznatije kao integracija. Nakon *Salamanca sporazuma* uveden je noviji koncept pod terminom inkluzivni odgoj i obrazovanje (Bratković, 2004). *Salamanca sporazum* održan je 1994. godine, a dogovoreni cilj je bio razviti inkluzivne škole jer one omogućavaju kvalitetno obrazovanje za većinu učenika i poboljšavaju efikasnost, što na kraju rezultira boljom isplativošću cjelokupnog obrazovnog sustava (Ainscow i sur., 2019).

Analizirajući literaturu i razne definicije inkluzije, da se primijetiti kako većina autora u fokus stavlja treći segment inkluzije, odnosno obrazovanje i odgoj djece s posebnim potrebama u redovnom odgojno-obrazovnom sustavu.

2.2. Inkluzivni odgoj i obrazovanje

U ne tako davnoj prošlosti, školovanje djece s teškoćama odvijalo se u specifičnim odgojno-obrazovnim ustanovama ili u posebnim odjeljenjima specifičnim za njihovu poteškoću. Danas, velik broj djece s posebnim potrebama uključen je u redoviti odgojno-obrazovni sustav. Prije detaljnijeg objašnjavanja termina inkluzije u kontekstu odgoja i

obrazovanja, potrebno je razdvojiti termine inkluzije i integracije djece s posebnim potrebama u redovne odgojno-obrazovne ustanove. Integracija podrazumijeva uključivanje djece s posebnim potrebama u postojeće redovne odgojno-obrazovne ustanove ili društvene strukture. Fokus se stavlja na asimilaciju djece s posebnim potrebama u redovan proces odgoja i obrazovanja s očekivanjem da se oni prilagode postojećoj strukturi. S druge strane, inkluzija podrazumijeva širi i više holistički pristup, točnije podrazumijeva prilagodbu sustava. Naglasak je na stvaranju okruženja u kojem svako dijete, neovisno o svojim sposobnostima, ostvaruje jednake prilike za učenje i interakciju kao i ostala djeca (Zuckerman, 2016).

Inkluzivni odgoj i obrazovanje predstavljaju pristup koji teži stvaranju okruženja u kojem se svaki pojedinac, bez obzira na svoje osobne karakteristike ili razlike, osjeća dobrodošlim, uključenim i podržanim unutar obrazovnog sustava. U ovom kontekstu, pojam inkluzija podrazumijeva ideju o pružanju obrazovanja svim učenicima u jednakim uvjetima, uzimajući u obzir sposobnosti svake osobe te izjednačavanje njihovih prava. U inkluzivnom ozračju, djeca imaju mogućnost za učenje i razvoj različitih vještina potrebnih za svakodnevno funkcioniranje i uspješno sudjelovanje u društvenoj zajednici (Rudelić, 2013).

Postoje brojne definicije inkluzije u odgojno-obrazovnom kontekstu, no sve te definicije podupiru inkluziju kao proces u kojem se djeca iste razvojne dobi bez obzira na prisustvo posebnih potreba kod pojedine djece, smještaju u zajedničko okruženje radi zajedničkog učenja, sudjelovanja, druženja i igre. Zuckerman (2016: 16) tako ističe kako „inkluzija podrazumijeva nov odnos prema, različitosti, potiče međusobno podržavanje, izgrađuje nove ideje, ističe različite mogućnosti, a ne nedostatke. Ne izdvaja nijednu kategoriju učenika u posebne uvjete, nego osigurava pomoć i podršku svima u redovitom okruženju. Inkluzija ne predstavlja samo skup metoda i postupaka, nego ozbiljan interdisciplinarni i timski rad koji osigurava maksimalan razvoj individualnih sposobnosti sve djece u skupini i maksimalnu pomoć obiteljima“.

Inkluzivni odgoj i obrazovanje baziran je na određenim načelima koja se trebaju primjenjivati, a neka od osnovnih načela su sljedeća:

- potrebno je stvoriti ugodnu atmosferu za rad svih učenika, kao i uspostaviti poticajno razredno okruženje koje potiče društvenu prihvaćenost svakog učenika;
- njegovanje emocionalnih veza za podršku inkluzije učenika s teškoćama te prihvaćanje različitosti;

- individualiziranje pristupa na temelju specifičnih teškoća učenika;
- minimaliziranje frontalnog oblika rada te biranje grupnog rada, rada u parovima ili rada u obliku radionica;
- napredovanje u nastavi malim, metodičnim koracima i blisko uključivanje roditelja u proces učenja kod kuće;
- redoslijed učenja od poznatog prema nepoznatom, od jednostavnijeg prema složenom, koristeći konkretne materijale te
- ponavljanje i pomaganje učeniku da naučeno primjenjuje u situacijama iz stvarnog života.

U praksi inkluzivnog obrazovanja, učenicima s teškoćama osigurava se produženi rad koji je planiran i predviđen sukladno njihovim potrebama, dok je za nadarene učenike predviđeno dopunsko obrazovanje (Zuckerman, 2016). Prilagodba metoda poučavanja i materijala izuzetno je važna za učenike s posebnim potrebama, a koristeći slikovne, dokumentarne ili filmske materijale, grafički prikaze ili makete može im se značajno olakšati proces učenja. Popratni materijali u nastavi poput slika, postera, plastelina i igračaka mogu biti korisni. Poželjno bi bilo snimati nastavne procese ili koristiti specijalizirane alate za učenje koji omogućuju učenicima ponovno pregledavanja građiva obrađenog tijekom nastavnog sata. Bitno je ponavljati bilokakve upute za rad te je poželjno „prenijeti“ ih na papir kako bi učenici u svakom trenutku mogli pogledati što ih zanima. Nakon davanja uputa za određeni zadatak, postavljanjem potpitanja ili zamolbom da učenik sažme zadatak ili izdvoji glavne ciljeve učitelj može provjeriti je li zadatak jasan i razumljiv svima u učionici. Kada se učenicima s teškoćama prilagođavaju zadaci, prilagodba se treba odvijati na diskretan način, bez isticanja njihovih poteškoća i ograničenja ispred ostalih učenika prisutnih u razredu. Dobra praksa je kada učenik s teškoćama sjedi blizu uzornog učenika, a učenici s poteškoćama pažnje trebaju sjediti sami. U inkluzivnoj učionici pravila trebaju biti jasno definirana, jednostavna te lako pamtljiva, ali i istaknuta na vidljivom mjestu kako bi učenicima uvijek bila dostupna. Strpljivost u inkluzivnoj učionici je važan imperativ (URL 1).

Inkluzivnim pristupom u odgojno-obrazovnom procesu svakom učeniku se pruža osjećaj pripadnosti. Samim zakonima se ne može ostvariti inkluzija, za to je ipak nužna transformacija stavova društva i duboka promjena srca (Igrić, 2015a). Koncept inkluzije

podrazumijeva sveobuhvatne promjene, pa tako i preoblikovanje čitave zajednice, a ne samo promjene unutar odgojno-obrazovnih institucija (Kobešćak, 2003).

Dakle, inkluzivne promjene iziskuju konstante promjene u društvu, kao i unutar svake osobe. Društvene promjene stvaraju povoljne uvjete za implementaciju inkluzivnih procesa, uključujući zakonske, ekonomske i materijalne aspekte, dok osobne promjene podrazumijevaju promjene uvjerenja, stavova te znanja potrebnih za promicanje inkluzije na različitim razinama (Ivančić, 2010).

Sve u svemu, za uspješnu implementaciju inkluzivne prakse u stvarnom svijetu obrazovnog sustava važno je osigurati i adekvatne materijalne resurse, organizacijske strukture i dobro osposobljeni kadar. Kroz ove pretpostavke, koje su detaljnije objašnjene u nastavku, stvaraju se temelji za inkluzivan obrazovni pristup.

3. Pretpostavke inkluzije u kontekstu implementacije i provedbe

Budući da je obrazovna inkluzija kontinuirani proces koji zahtijeva aktivnu suradnju svih dionika, važno je istaknuti ključne pretpostavke u kadrovskom, materijalnom i organizacijskom smislu koji su bitni za uspješno provođenje i ostvarivanje inkluzije. Nedostatak odgovarajuće opreme i organizacijskih mehanizama može ograničiti kvalitetnu provedbu inkluzivnog obrazovanja, stoga je neophodno ispuniti određene preduvjete.

3.1. Kadrovske pretpostavke

Neka dosadašnja istraživanja pokazuju kako su učitelji ključni čimbenici za kvalitetnu i uspješnu implementaciju inkluzivnog obrazovanja unutar škole (Karamatić Brčić, 2013). Naime, učitelji su ti koji odabiru odgovarajuće strategije rada i prilagodbe sadržaja kako bi se uspješno poučavalo učenike s posebnim potrebama, uzimajući u obzir individualne mogućnosti i sposobnosti svakog učenika. Na uspjeh u obrazovanju i integraciju djece s posebnim potrebama u razredno okruženje značajan utjecaj može imati učiteljev odabir didaktičkih i metodičkih pristupa u radu s ovom skupinom učenika. Odabir didaktičko-metodičkih postupaka u radu podrazumijeva izbor odgovarajućih strategija rada te načine prilagodbe sadržaja kako bi se uspješno poučavalo učenike s posebnim potrebama, uzimajući u obzir individualne sposobnosti svakog učenika. Nerijetko se događa da učenici s posebnim potrebama imaju poteškoće pri usvajanju nastavnog gradiva i sposobnosti, zbog čega je iznimno važno da učitelji razredne i predmetne nastave, kao i stručni suradnici koji su dio inkluzivnog procesa u školama posjeduju određene kompetencije. Naime, odabir neprikladnih didaktičko-metodičkih postupaka, kao i nekompetentnost učitelja može dovesti do neuspjeha djece s posebnim potrebama u obrazovanju, što uz nedostatak adekvatne komunikacije u razredu može imati negativan utjecaj na emocionalni i socijalni razvoj ovih učenika (Ivančić, Stančić, 2003).

Ključne kompetencije odnose se na spoj znanja, vještina, perspektiva i stavova koji karakteriziraju određenu struku ili profesiju (Cameron, 2009). Kada govorimo o ključnim kompetencijama učitelja pri provedbi inkluzije, prije svega jest važno da učitelji osiguraju učenicima odgovarajuću podršku u procesu učenja kako bi učenici maksimalno razvili svoja znanja i vještine u skladu sa svojim potencijalima i sposobnostima. Svaki učenik je

jedinstven s različitim stilovima učenja, sposobnostima i potrebama, stoga je poželjno da učitelji budu osjetljivi na raznolikost u razrednom odjeljenju. Da bi provedba inkluzije bila uspješna i kvalitetna, nastavnici trebaju vješto i suvislo pristupiti različitim karakteristikama i potrebama učenika. Dakle, da bi implementacija inkluzije unutar razreda i škole bila uspješna, učitelji se trebaju prilagoditi potrebama učenika s posebnim potrebama i njihovom tempu savladavanja gradiva i vještina koristeći odgovarajuće metode i pristupe poučavanju, ali istovremeno i konstantno trebaju unaprjeđivati svoje kompetencije i vještine u vidu cjeloživotnog obrazovanja (Karamatić Brčić, 2003). Naglasak se stavlja i na pedagoški takt učitelja, kao i vlastitu intuiciju i poznavanje učenika jer ponekad teorijski naputci i brojna usavršavanja nisu dovoljni ako izostaje razvijen smisao za rad s djecom (Ainscow, Booth, Dyson, 2006). Uz kompetentnost, jednako je bitno da učitelji imaju i zagovaraju pozitivna stajališta prema inkluzivnom obrazovanju.

Učitelji u kontekstu inkluzivnog odgoja i obrazovanja u školama imaju dvostruki zadatak: odgojni i obrazovni. Obrazovni zadatak usredotočen je na kreiranje i provođenje nastavnih planova. Učitelji su zaduženi za uspostavljanje ravnoteže između individualnih sposobnosti učenika i nastavnog plana. S druge strane, odgojni zadatak podrazumijeva poticanje inkluzivnih vrijednosti. Fokus je na kreiranju pozitivne svijesti o raznolikosti među učenicima (Karamatić Brčić, 2013).

Iako su učitelji glavni protagonisti, pri provedbi inkluzivnog odgoja i obrazovanja bitni su i stručni suradnici škole. Važan je timski rad, kao i kvalitetna suradnja s ostalim dionicima odgojno-obrazovnog procesa.

Prema pojedinim autorima, dionici školskog tima za inkluziju su:

- ravnatelj školske ustanove,
- pedagog i/ili psiholog škole,
- učitelji razredne, kao i učitelji predmetne nastave,
- roditelji učenika,
- pomoćnik u nastavi te
- defektolog, edukacijski rehabilitator ili edukator određene specijalnosti.

Stalni zadatak školskog tima za inkluziju jest poticanje inkluzivnosti u odgojno-obrazovnom procesu kako bi škola bila prihvatljivo okruženje za svakog učenika, kao i za učenike s posebnim potrebama. Izuzev toga, zadaci ovog tima su: procjena „stupnja“ inkluzivnosti škole na početku školske godine (ta procjena obuhvaća analizu elemenata kao što su broj učenika, sudjelovanje učenika, učitelja i roditelja u razvoju inkluzivne škole i tomu slično), podrška u stvaranju školskog inkluzivnog ozračja, sudjelovanje u kreiranju školskih planova koji reflektiraju principe inkluzivnosti te suradnja s različitim školskim tijelima, lokalnom zajednicom te sektorima kao što su socijalni i zdravstveni kako bi podržali inkluzivni razvoj škole (URL 2). Nakon razmatranja kadrovskih aspekata inkluzije, sada će se pobliže objasniti materijalni uvjeti potrebni za uspješno provođenje inkluzivnog obrazovanja.

3.2. *Materijalne pretpostavke*

Iako je kompetentni i kompletan stručni tim zajedno s učiteljem glavni imperativ uspješne i kvalitetne provedbe inkluzije unutar odgojno obrazovnih ustanova, isto toliko je bitno da su osigurani i ispunjeni materijalni preduvjeti. Materijalni preduvjeti odnose se na fizičku prilagodbu prostorija unutar škole, osiguravanje adekvatnih didaktičkih materijala te dostupnu tehničku opremu za edukaciju djece s posebnim potrebama.

Prilagodba i organizacija prostora unutar školskih ustanova igra jednu od ključnih uloga u uspješnom provođenju inkluzije. Primjerice, da bi djeca s vizualnim teškoćama bila uspješno uključena, potrebno je osigurati odgovarajuće osvjetljenje unutar učionica. Dakle, prostor treba biti prilagođen i uređen u odnosu na specifične potrebe učenika, u suprotnome, uključivanje djece s poteškoćama u nastavu se može otežati ili čak onemogućiti. Didaktički materijali prilagođeni njihovim individualnim potrebama potiču razvoj vještina koje su im potrebne za samostalnost te osigurava kvalitetnije učenje. Tehnička oprema se odnosi na različite računalne opreme prilagođene njihovim potrebama (Rudelić i sur., 2013). Primjerice, slabovidnim učenicima potrebne su posebne knjige, odnosno knjige napisane Brajerovim pismom ili računalo koje je podešeno i namijenjeno slabovidnim učenicima (Suzić, 2008). Stoga, materijalni preduvjeti su neophodni za provedbu obrazovne inkluzije jer osiguravaju resurse, infrastrukturu i tehničku podršku koja je ključna za stvaranje inkluzivnog okruženja.

3.3. *Organizacijske pretpostavke*

„Organizacijske pretpostavke za uključivanje djece sa posebnim potrebama u redovna razredna odjeljenja podrazumijevaju više aktivnosti: izradu nastavnog plana i programa za dijete sa posebnim potrebama, obuku nastavnika za realizaciju tog programa, pripremu odjeljenja za uključivanje djeteta sa posebnim potrebama u redovnu nastavu, koordinaciju nastavnika i specijalnog pedagoga, odnosno školskog tima, realizaciju nastavnog plana i programa, praćenje i valorizaciju efikasnosti ovog programa, odnosno uključenosti djeteta sa posebnim potrebama u redovne aktivnosti u učionici“ (Suzić, 2008: 27).

U okviru hrvatskog odgojno-obrazovnog sustava, organizacija rada u školama jasno je definirana kroz Pedagoške standarde Republike Hrvatske, čime se postavlja zakonski okvir za funkcioniranje škola (Karamatić Brčić, 2013).

Pri organizaciji inkluzivne nastave, nužne su prilagodbe u postupcima i sadržaju kako bi se omogućilo djetetu s posebnim potrebama uspješno sudjelovanje, kao i ostalim učenicima. Učitelj u suradnji s ostalim stručnjacima treba identificirati izazove i potencijale svakog djeteta. Pri organiziranju sadržaja učenja učitelj ima fleksibilnosti, odnosno može proširiti ili skratiti dubinu i opseg obrade gradiva (jednog područja ili njih više) prema identificiranim sposobnostima i potrebama svakog pojedinog učenika. Najbolji pristup je izraditi i primijeniti individualizirani program za svako dijete (URL 2).

Shodno navedenom, može se zaključiti da su odgovarajuće kadrovske, organizacijske i materijalne pretpostavke ključne za uspješno ostvarivanje inkluzivnog odgoja i obrazovanja. Ova trostruka podrška ne samo da omogućuje prilagodljivost prema različitim potrebama učenika, već i stvara temelje za razvijanje inkluzivne kulture unutar školskog okruženja.

4. Vrste kultura škole

Svaka škola ima i njeguje vlastitu kulturu ispunjenu ritualima, tradicijama te moralnim principima koji oblikuju ponašanje i međuljudske odnose (Deal i Peterson, 2016 navedeno u Waller, 1932).

Kultura škole se može definirati kao dominantna uvjerenja, vrijednosti i prakse koje su vidljive u funkcioniranju pojedine škole (Fullan, 2007). Deal i Peterson (2016) školsku su kulturu definirali kao podzemni tok osjećaja koji lutaju svojim putem unutar škola u obliku vizija, vrijednosti, uvjerenja, pretpostavki i rituala. Obitava i u dubljim elementima škole: nepisanim pravilima, posebnom jeziku i frazama koje oblikuju komunikaciju između školskog osoblja i učenika te očekivanjima promjena i učenju koje prožimaju svakodnevni školski svijet.

Kultura škole može biti pozitivna ili negativna ovisno o vizijama i utvrđenim vrijednostima škole te jaka ili slaba, što ovisi o radnjama, tradicijama i ritualima koji su usko povezani s tom vizijom (Jerald, C. D., 2006). Nastajanje snažnih, pozitivnih kultura zahtijeva kontinuirani napor. Takve kulture nastaju s vremenom, a izgrađuju ih djelatnici škole, učenici koji pohađaju tu školu te službeni i neformalni voditelji kroz svoj rad i poticanje vrijednosti i tradicije (Deal i Peterson, 2009). Dakle, svatko tko ima ulogu u životu škole oblikuje njezinu kulturu, a to su učitelji, učenici, osobe koje upravljaju administrativnim poslovima, roditelji, lokalna zajednica, ali i promjene u obrazovnoj politici. Većina škola dijeli pozitivnu kulturu, no neke su zahvaćene negativnim kulturnim obrascima. U pozitivnim kulturama, školsko osoblje se otvoreno suočava s izazovima te ih rješavaju, dok se u negativnim kulturama ti izazovi pogoršavaju i razvijaju u disfunkcionalne obrasce. Negativne kulture guše entuzijazam, umanjuju profesionalizam i organizacijsku efikasnost.

Pozitivne školske kulture utemeljene su na skupu normi i vrijednosti, povijesti, nadama i snovima koji su produktivni, ohrabrujući i optimistični. Neke od karakteristika pozitivnih školskih kultura su sljedeće: misija koje je usmjerena na učenje učenika i učitelja, kolegijalnost, podijeljen osjećaj odgovornosti za uspjeh učenika, rituali i ceremonije koji ojačavaju temeljne kulturne vrijednosti, sveobuhvatan osjećaj povezanosti među dionicima škole, fizičko okruženje koje odražava radost i ponos te široko dijeljeno poštovanje i briga za sve. S druge strane, karakteristike negativnih kultura uključuju razdvajanje misije temeljene na osobnim interesima, prihvaćanje prosječnosti, a

izbjegavanja inovacija, negativna komunikacija, nedostatak osjećaja za zajednicu, kao i nedostatak vodstva, škola odiše osjećajima beznada i očaja te su članovi navikli na negativnost (Deal i Peterson, 1999 navedeno u Deal i Peterson, 2009). Uz pozitivne i negativne školske kulture, također se ističe inkluzivna kultura škole, koja će se opisati u nastavku rada.

4.1. Inkluzivna kultura škole

Kultura inkluzije manifestira se na više razina: u zakonodavnim okvirima, formalnim dokumentima poput deklaracija, zakona, standarda i smjernica te u javnim politikama koje oblikuju i usmjeravaju opće društveno djelovanje. Također, vidljiva je unutar obrazovnog sektora i prostora obrazovanja (Ivančić, Stančić, 2013). Inkluzivna kultura škole obuhvaća tri čimbenika, a to su: inkluzivna orijentacija, djelovanje i inkluzivni etos.

Inkluzivna orijentacija u školi podrazumijeva zajedničke napore učenika i svih ostalih dionika u školi prema inkluzivnosti. Odražava se u priznavanju prava svakog učenika na zajedničko obrazovanje neovisno o njihovim različitostima u sposobnostima (Češi, Ivančić, 2019).

Etos je koncept koji obuhvaća moralne vrijednosti i uvjerenja pojedinaca ili čak čitave zajednice (URL 3). Često se opisuje kroz koncepte okoline, atmosfere, kulture i etičkog okruženja. Kada je riječ o inkluzivnom etosu, podrazumijeva se da škola dijeli zajedničke ciljeve i vrijednosti vezane uz inkluziju. Dakle, inkluzivni etos predstavlja inkluzivnu kulturu škole koja se reflektira sve sudionike i sastavnice školskog okruženja (Ivančić, Stančić, 2013). U praksi, inkluzivni etos se može sagledati kroz prihvaćanje učenika s posebnim potrebama te podršku koju dobivaju unutar školskog okruženja. Zapravo, inkluzivni etos jest ključni pokazatelj inkluzivne kulture škole, a obuhvaća međusobne odnose koji promiču inkluzivno ozračje unutar škole i razrednog odjeljenja. To se manifestira kroz poštovanje odnosa među učenicima, učiteljima, kao i njihovih roditelja, bez obzira na različite potrebe svakog učenika u obrazovanju (Česi, Ivančić, 2019). Naime, izuzetno je važno da su roditelji svih učenika pozitivno nastrojeni prema edukacijskom uključivanju učenika s posebnim potrebama u redovnu nastavu, u protivnom inkluzija može patiti, što su pokazala i neka dosadašnja istraživanja (Ivančić, Stančić, 2013).

Inkluzivno djelovanje jest osiguravanje odgovarajuće pedagoške potpore svim učenicima koji je trebaju u pri učenju, poučavanju, primjeni stečenog znanja i socijalizaciji unutar školskog i razrednog okruženja. Pod inkluzivnim djelovanjem se podrazumijeva i sposobnost učitelja da prilagodi nastavne materijale, tehnike i strategije, što rezultira zadovoljenjem raznolikih obrazovnih potreba svakog učenika (Češi, Ivančić, 2019).

Jedan od glavnih pokazatelja inkluzivne kulture škole jest zajednica izgrađena na temelju inkluzivnih vrijednosti, otvorenosti te prihvaćanju (Rošić, 2015). Takva zajednica odiše osjećajem dobrodošlice među učenicima, kao i međusobnom podrškom. Nadalje, školsko osoblje i učenici međusobno se poštuju i podržavaju. Bitan pokazatelj jest i suradnja roditelja i školskog osoblja, kao i timski odnos među članovima školske zajednice. Za uspješnu izgradnju zajednice nužna je i podrška lokalne zajednice u aktivnostima škole (URL 2).

Stoga, inkluzivna kultura škole presudna je za oblikovanje poticajnog okruženja u kojem svaki učenik ima jednaku mogućnost ostvarivanja svog punog potencijala. Kada odgojno-obrazovna ustanova odiše inkluzivnom kulturom, može se primijetiti poticanje raznolikosti, suradnje i podrške unutar te zajednice. Ali, s obzirom na važnost obrazovne inkluzije, također je nužno istražiti i razumjeti zakone o obrazovnoj inkluziji kako bi se osigurala dosljedna primjena pravnih smjernica koje podržavaju ovakav pristup obrazovanju.

5. Zakonske regulative u Republici Hrvatskoj pri provedbi obrazovne inkluzije

Inkluzija je složen proces koji je obuhvaćen nizom zakona, pravilnika, međunarodnih dokumenata i akata. Ponekad, stvarna provedba inkluzije unutar učionica i škola predstavlja značajan izazov unatoč kvalitetnim i cjelovitim zakonima. Važeći zakoni u Republici Hrvatskoj već dulji period omogućavaju te potiču uključivanje djece s posebnim potrebama u redovan odgojno-obrazovni sustav, što je regulirano putem *Zakona o predškolskom odgoju i obrazovanju, Zakona o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi* te putem Državnih pedagoških standarda za predškolsko, osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje.

Ključan dokument koji oblikuje i regulira sve važne aspekte obrazovanja na osnovnoškolskoj i srednjoškolskoj razini u Republici Hrvatskoj kao što su odredbe koje su vezane uz organizaciju i izvedbu obrazovnog procesa, prava i obveze učenika i nastavnika i ostale odredbe vezane uz obrazovanje je *Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (2024)*. Prema navedenom zakonu, obrazovne institucije su dužne osigurati odgovarajuće prilagodbe i podršku da bi učenici s posebnim potrebama imali jednaku obrazovnu priliku. Spomenute prilagodbe se odnose na izradu individualiziranih programa, pružanje dodatne podrške, primjenu prilagođenih nastavnih metoda i materijala te suradnju s roditeljima, ostalim školskim osobljem i stručnjacima kako bi se postigao maksimalan napredak i uspjeh svakog učenika. Unutar ovog zakona, učenici s posebnim potrebama definiraju se kao:

- učenici s teškoćama: to su učenici s poteškoćama u razvoju, zatim oni koji imaju poteškoće u učenju, socijalne ili emocionalne teškoće, učenici s poremećajima pažnje i ponašanja te druge oblike teškoća koje mogu utjecati na njihovo obrazovanje i
- daroviti učenici: u ovu skupinu ubrajaju se učenici s iznimnim sposobnostima i znanjima, a kako bi maksimizirali svoj potencijal organizira im se dodatan rad.

Dakle, temeljem navedenog se vidi da odredbe ovog zakona za cilj imaju stvaranje inkluzivnog obrazovnog okruženja koje pruža jednakopravne obrazovne prilike za sve učenike, bez obzira na njihove posebne potrebe.

Još jedan neizostavan dokument kojeg treba spomenuti jest *Nacionalni okvirni kurikulum* unutar kojeg se naglašava važnost prilagođavanja obrazovanja različitim potrebama

učenika, osiguravajući im jednake obrazovne prilike, podršku i resurse. „Cilj je Nacionalnoga okvirnoga kurikulumu omogućiti polaznicima odgojno-obrazovnih ustanova na razini predškolskoga, osnovnoga i srednjoškolskoga odgoja i obrazovanja stjecanje najviše razine znanja, sposobnosti i vještina u skladu s njihovim mogućnostima za samostalan i uspješan život, ispunjen učenjem, radom, samopoštovanjem i općim zadovoljstvom. Uključujuće (inkluzivno) obrazovanje temelji se na osiguranju uvjeta, koji u redovitom školskom sustavu, zajedno s vršnjacima, omogućuju djeci i učenicima s teškoćama stjecanje što više očekivanih postignuća. Odgojno-obrazovna ustanova postaje interaktivna zajednica koja uči i koja teži učenicima osigurati iskustvo uspješnosti i pripremu za svijet rada i život u odrasloj dobi“ (Nacionalni okvirni kurikulum, 2008: 272). Unutar ovog dokumenta naglašava se važnost individualiziranog kurikulumu koji predstavlja pristup prilagođavanja obrazovnog plana i programa svakom učeniku prema njegovim osobnim potrebama, sposobnostima i stilu učenja.

Sljedećim pravilnikom koji se navodi precizirane su detaljnije smjernice i pravila za provedbu inkluzivnog obrazovanja u praksi. Definirani su postupci za utvrđivanje teškoća, organizaciju nastave, suradnju sa stručnjacima te pružanje podrške učenicima s teškoćama. „Odgoj i obrazovanje učenika temelji se na načelima prihvaćanja različitosti učenika, prihvaćanja različitih osobitosti razvoja učenika, osiguravanja uvjeta i potpore za ostvarivanje maksimalnoga razvoja potencijala svakoga pojedinog učenika, izjednačavanja mogućnosti za postizanje najvećega mogućeg stupnja obrazovanja te osiguravanja odgoja i obrazovanja učenika što bliže njegovu mjestu stanovanja“ (Pravilnik o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju, 2015: čl. 2).

Također, postoji nekolicina strategija obrazovanja i planova na razini Vlade Republike Hrvatske kojima se ističe važnost inkluzivnog obrazovanja kao ključnog elementa razvoja obrazovnog sustava unutar države.

Svi ovi dokumenti zajedno čine okvir za inkluzivno obrazovanje u Republici Hrvatskoj osiguravajući jednakost u obrazovanju za sve učenike. Sve u svemu, neosporno je da se unutar zakonskih regulativa i ostalih dokumenata obrazovni sustav sustavno prilagođava individualnim potrebama učenika, što je jedno od temeljnih načela inkluzije. Iako su zakoni i dokumenti prisutni, u praksi ipak postoje određeni implementacijski izazovi. Naime, relevantni zakoni i dokumenti ne pružaju dovoljno precizne definicije pojedinih

aspekata inkluzije, što može rezultirati varijacijama u primjeni i pružanju podrške učenicima s posebnim potrebama. Također, implementacija inkluzije unutar odgojno-obrazovnog sustava može biti zahtjevna zbog nedostatka konkretno definiranih koraka za provođenje inkluzivnih praksi. Pa tako samo uključivanje djece s posebnim potrebama u redovne razredne skupine može dovesti do integracije, što nužno ne dovodi do inkluzije. Zbog navedenog je važno da inkluzivno obrazovanje i svaki aspekt inkluzije budu precizno definirani unutar zakona i pravilnika.

Intenzivniji nadzor i provođenje zakona svakako bi mogli unaprijediti inkluziju u hrvatskom odgojno-obrazovnom sustavu, a ključnu ulogu u osiguravanju provedbe smjernica iz zakona imaju ključni dionici odgojno-obrazovnog sustava: od učitelja i stručnih suradnika, ravnatelja i roditelja do vanjskih suradnika škole.

6. Ključni dionici u provedbi inkluzije djece s posebnim potrebama unutar odgojno-obrazovnih ustanova

Ključni dionici u provedbi inkluzije unutar odgojno-obrazovnih ustanova u Republici Hrvatskoj obuhvaćaju različite sudionike, od odgojitelja, učitelja i stručnih suradnika do rukovodstva škole i podrške vanjskih dionika. Inkluzija je timski napor, a kompetentni dionici i kvalitetna suradnja između svih dionika ključna je za uspješnu provedbu inkluzivnog obrazovanja. U nastavku će se ukratko opisati uloge dionika pri implementaciji inkluzije.

Dakle, u ovom poglavlju fokus je na prikazu uloga i važnosti dionika osnovnoškolskog sustava odgoja i obrazovanja pri provedbi inkluzije, čiju su ulogu i važnost studenti pedagogije procjenjivali putem ankete, što će biti prikazano u istraživačkom dijelu rada.

6.1. Ravnatelj- rukovoditelj odgojno-obrazovne ustanove

Ravnatelj ima ključnu odgovornost u stvaranju inkluzivne kulture škole, kao i inkluzivnog okruženja unutar obrazovne institucije unutar kojeg svaki učenik može razviti svoje potencijale u potpunosti.

Ostale uloge ravnatelja odnose se na razumijevanje zakonodavstva koje regulira prava djece s posebnim potrebama, stimuliranje učinkovite inkluzivne prakse i politike na razini škole te pružanje podrške svim dionicima odgojno-obrazovnog procesa (Nacionalni dokument okvira za poticanje i prilagodbu iskustava učenja te vrednovanje postignuća djece i učenika s teškoćama, 2017). Brine o osiguravanju prikladnih kadrovskih, financijskih i organizacijskih uvjeta kako bi implementacija inkluzije unutar škole bila moguća (Nacionalni dokument okvira za poticanje iskustava učenja i vrednovanje postignuća darovite djece i učenika, 2017). Bitna uloga ravnatelja očituje se u suradnji s učiteljima i stručnim suradnicima, s roditeljima te s upravnim tijelima. Također, surađuje s lokalnom zajednicom kako bi osigurao potrebne resurse za kvalitetno školovanje svih učenika. Poticanje učitelja i stručnih dionika na kontinuirano individualno usavršavanje, odnosno produbljivanje znanja i vještina u domeni inkluzivnog odgoja i obrazovanja je također jedna od ravnateljevih uloga. Dakle, može se reći da je ravnatelj zadužen za oblikovanje školske kulture koja promiče inkluziju, ali i za stvaranje pozitivnog okruženja koje potiče suradnju, međusobno poštovanje i podršku među svim članovima škole.

Njegove kompetencije i djelovanja trebali bi pridonijeti ostvarenju ciljeva inkluzivnog obrazovanja.

6.2. *Stručni suradnici u kontekstu provedbe obrazovne inkluzije*

Stručni suradnici, među kojima su pedagog, psiholog, edukacijski rehabilitator, logoped i socijalni pedagog, osiguravaju podršku pri provedbi inkluzije učenika s posebnim potrebama u redovan školski sustav. Iako zajedno djeluju kao tim, svaki stručni suradnik posjeduje jedinstvena znanja, kompetencije i iskustva. Ova raznolikost kompetencija ojačava sposobnost tima omogućavajući stručnim suradnicima da se međusobno „upotpunjuju“ te zajednički rade na ostvarivanju inkluzivnog okruženja u obrazovnom sustavu.

Važnost i uloga stručnih suradnika pri provedbi inkluzije ogledaju se kroz širok raspon aktivnosti, a to su:

- osiguravanje stručne potpore u ostvarivanju inkluzivnih programa putem aktivne suradnje s učiteljima,
- pružanje potpore učenicima s posebnim potrebama unutar odgojno-obrazovnog sustava,
- doprinose razvoju individualiziranih planova podrške, prilagodbi nastavnih metoda i materijala,
- sugestije za poboljšanje profesionalnog djelovanja učitelja i za razvoj inkluzivne kulture,
- sustavno promatranje i evaluacija napretka učenika,
- suradnja s roditeljima,
- vođenje profesionalnog usmjeravanja za učenike s posebnim potrebama,
- sudjelovanje u planiranju i provedbi primijenjenih istraživanja vezanih uz prevenciju, procjenu i intervenciju te
- suradnja s institucijama i organizacijama koje su posvećene odgoju i zaštiti djece u najopćenitijem kontekstu (Nacionalni dokument okvira za poticanje i prilagodbu iskustava učenja te vrednovanje postignuća djece i učenika s teškoćama, 2017).

Stručni suradnici proaktivno prate suvremene pristupe u provedbi inkluzije te primjenjuju novine u pedagoškoj praksi, ali isto tako svaki stručni suradnik pojedinačno ima svoju određenu ulogu i zadatak u cijelom procesu implementacije inkluzije.

6.2.1. Edukacijski rehabilitator

Edukacijski rehabilitator u odgojno-obrazovnoj ustanovi ima ulogu u poboljšanju uključenosti djece s teškoćama. Stručan je u provedbi edukacijsko-rehabilitacijske procjene djece s posebnim potrebama, identificira njihove potrebe te predlaže prilagodbe odgojno-obrazovnih očekivanja i strategije podrške. Također, educira roditelje i vršnjake o prihvaćanju različitosti te potiče inkluziju. Edukacijski rehabilitator podržava kreiranje inkluzivnog okruženja, izrađuje stručna mišljenja i predlaže dodatne oblike podrške za djecu s posebnim potrebama. Dakle, ključan je dionik posebice u vidu podrške koju pruža.

6.2.2. Logoped

Uloga logopeda u odgojno-obrazovnoj ustanovi obuhvaća pružanje podrške u području poremećaja komunikacije, slušanja, govora, jezika te socijalne komunikacije. Specifične zadatke logopeda uključuju procjenu i probir djece s teškoćama, planiranje preventivnih programa te organizaciju intervencija za poticanje komunikacijskih, slušnih, lingvističkih i verbalnih sposobnosti. Nadalje, logoped sugerira prilagođene oblike podrške te uvodi znakovni jezik (ukoliko je potreban) i/ili druge adekvatne oblike potpomognute komunikacije. Uloga i važnost logopeda neizmjenjivo su važni jer pružaju ključnu podršku u razvoju jezičnih vještina učenika.

6.2.3. Psiholog

Psiholog koristi svoje znanje i vještine u praćenju razvoja učenika te razumijevanju utjecaja odgojno-obrazovne prakse i okruženja na taj razvoj. Provodi procjenu psihomotornog, kognitivnog i socioemocionalnog razvoja, sudjeluje u planiranju osobnog kurikulumu te pruža podršku u psihomotornom, kognitivnom i socioemocionalnom području. Također, identificira problematična ponašanja i probleme u odnosima među vršnjacima te nudi savjetodavnu pomoć i podršku u rješavanju socioemocionalnih i obiteljskih problema (Nacionalni dokument okvira za poticanje i

prilagodbu iskustava učenja te vrednovanje postignuća djece i učenika s teškoćama, 2017). Osim savjetodavne podrške, organizira psihološke radionice i predavanja s ciljem osiguravanja emocionalne potpore darovitim učenicima i učenicima s teškoćama, kao i njihovim roditeljima, ali i svim ostalim učenicima (Nacionalni dokument okvira za poticanje iskustava učenja i vrednovanje postignuća darovite djece i učenika, 2017). Dakle, ključna uloga psihologa odražava se u pružanju podrške emocionalnom i psihološkom razvoju učenika.

6.2.4. Pedagog

Pedagog ima ključnu ulogu u praćenju i unapređivanju odgojno-obrazovnog procesa, pružajući podršku svim sudionicima. Kada je riječ o stručnim ulogama pedagoga one se odnose na aktivno sudjelovanje u izradi plana i programa za učenike s posebnim potrebama, sudjelovanje u formiranju razrednih odjela i optimalnom korištenju stručnih resursa. Planira i provodi akcijska istraživanja na razini škole kako bi unaprijedio inkluzivnu praksu. U radu s učenicima i roditeljima, pedagog potiče proaktivnost u odnosu na prava djece s teškoćama, s naglaskom na pravu sudjelovanja u obrazovanju (Nacionalni dokument okvira za poticanje i prilagodbu iskustava učenja te vrednovanje postignuća djece i učenika s teškoćama, 2017). Kroz praćenje napretka učenika i osiguranje kontinuiteta realizacije plana i programa, pedagog doprinosi učinkovitosti inkluzivnog odgojno-obrazovnog procesa te podržava uspjeh svakog učenika (URL 2).

U inkluzivnom odgoju i obrazovanju pedagozi imaju raznovrsne uloge, od pružanja podrške učenicima, nastavnicima i roditeljima, osiguravanja individualiziranih pristupa učenju do razvijanja inkluzivnog okruženja u školi.

6.3. Učitelj kao ključni čimbenik kvalitete provedbe inkluzije

Učitelji su ključni sudionici u provedbi inkluzije jer imaju ključnu ulogu u prilagodbi učenika s posebnim potrebama na sudjelovanje u redovnom školskom programu (Rajović i Jovanović, 2010). Uloge i važnost učitelja pri provedbi inkluzije već su podosta objašnjene unutar poglavlja vezanog uz kadrovske pretpostavke inkluzije. Sve u svemu, učitelj treba težiti postizanju uspjeha u radu, treba poticati suradnju i razumijevanje među svim učenicima, aktivno primjenjivati inkluzivne pristupe unutar svog razrednog

odjeljenja, biti stručan i kompetentan što će osigurati neprestanim obrazovanjem te imati pozitivan stav prema inkluziji i učenicima s posebnim potrebama. Još je važno spomenuti ulogu koju učitelj ima, a vezana je uz socijalizaciju djece s posebnim potrebama unutar razreda, ali i izvan školskog okruženja. Naime, jedna od kompetencija koju učitelj treba posjedovati jest socijalna kompetencija, a „izgrađene socijalne kompetencije učitelja prepoznat će se u radu s učenicima ako oni stječu vlastite socijalne kompetencije tako da odrastaju u osobe koje umiju skrbiti o sebi i o drugima, slušati i razumjeti druge, surađivati, doći do kompromisa, kontrolirati ljutnju, nenasilno rješavati sukob, uključiti sebe i druge u zajednički rad, biti pravedni i odgovorni, poticati druge na odgovorno i pravedno ponašanje i slično“ (Jurčić, 2012: 64). Stoga, učenici će se međusobno poštovati i surađivati, što će svakako pridonijeti stvaranju inkluzivnog ozračja. Podržavajući i potičući socijalizaciju djece s posebnim potrebama, učitelj istovremeno pridonosi poboljšanju inkluzije.

6.4. Pomoćnik u nastavi- uloga i značaj

Pomoćnik u nastavi potiče sudjelovanje učenika u društvenim i akademskim aktivnostima škole, nastoji potaknuti samostalnost učenika te doprinosi unapređenju postignuća i uspjeha kod učenika s teškoćama. Često, djeca s posebnim potrebama postaju svjesni svojih poteškoća i „različitosti“ posebno kako stare. Ključna uloga asistenta jest poticanje zajedničkog rada i igre među svim učenicima te poštivanje i razumijevanje različitosti. Važno je osigurati da se djeca ne osjećaju izoliranima ili maltretiranima zbog svojih različitosti. Nadalje, poticanje učenika na samostalnost dovodi do toga da učenici postaju samouvjereniji i postaju sposobni učiti bez odraslih podrška. Bitno je da asistent ne daje previše pomoći učeniku, već da mu ostavlja prostora da za samostalan rad i učenje iz vlastitih grešaka. Kroz opisane aktivnosti, posebice kroz poticanje socijalizacije učenika s teškoćama, pomoćnik u nastavi promiče inkluzivni odgoj i obrazovanje (Halliwell, 2003).

Ipak, u stvarnoj praksi, pomoćnik u nastavi suočava se s raznim izazovima, proširujući tako opseg svojih uloga. Kako sugerira istraživanje autorice Drandić, uloga pomoćnika u inkluzivnoj školi može se analizirati kroz čak sedam ključnih faktorskih dimenzija. Prva dimenzija obuhvaća odgojno-obrazovnu ulogu pomoćnika, druga dimenzija se odnosi na poticanje učenika na zajedničke aktivnosti i interakciju unutar razrednog odjeljenja, dok

treća dimenzija istražuje suradnju pomoćnika s ostalim dionicima inkluzivnog procesa. Otvorenost i želja za dodatne edukacije predstavlja četvrtu dimenziju, zatim međusobno povjerenje među članovima inkluzivnog tima analizira se kao peta dimenzija, naglašavajući važnost međuljudskih odnosa. Šesta dimenzija istražuje spremnost pomoćnika na dodatni angažman, dok je sedma dimenzija fokusira na dobrobit inkluzije za sve učenike (Drandić, 2017). Sve u svemu, pomoćnik u nastavi postaje ključan čimbenik u ostvarivanju ciljeva inkluzivnog obrazovanja, pridonoseći pozitivnom okruženju za sve učenike.

6.5. Roditelji i njihova suradnja s odgojno-obrazovnom ustanovom

Za uspješnu inkluziju djece s posebnim potrebama u redovni odgojno-obrazovni sustav važna je aktivna uloga roditelja, posebice suradnja između obitelji i odgojno-obrazovne ustanove. Kroz svoje sudjelovanje u obrazovanju i školskim aktivnostima te suradnju s školom, roditelji postaju jedni od ključnih čimbenika u stvaranju inkluzivnog okruženja. Sudjelovanje roditelja u obrazovanju očituje se kroz komunikaciju s učiteljima radi praćenja dječjeg napretka u školi i kod izvršavanja domaćih zadaća; sudjelovanje u raznim školskim aktivnostima te kroz izravno uključivanje roditelja u rad s djecom kod kuće radi pružanja intelektualne stimulacije i postizanja boljeg uspjeha u obrazovanju (Debeljak, Maček, 2016).

U suradničkom odnosu između obitelji i odgojno-obrazovnih ustanova, od velike je važnosti uspostaviti otvorenu i transparentnu komunikaciju. Prije svega, roditelji trebaju biti informirani o inkluzivnim praksama, podršci koja je dostupna njihovoj djeci, ali i njima samima. Isto tako, odgojno-obrazovne ustanove trebaju aktivno uključiti roditelje u donošenje odluka te surađivati s njima u postavljanju ciljeva za učenike. Roditelji su ti koji imaju ključnu ulogu u procesu prilagodbe djece na redovitu školu. Posvećuju pažnju načinu na koje njihovo dijete usvaja gradiva te se suočavanju s eventualnim teškoćama u učenju ili ponašanju. Identifikacija čak i najmanjih prepreka prilikom učenja od presudne je važnosti, omogućujući pravovremeno otklanjanje ili podršku za suočavanje s istima (Bakota i sur., 2015). Stoga, važno je da roditelji imaju otvorenu komunikaciju sa svojom djecom, ali i s dionicima odgojno-obrazovne ustanove. Može se reći da ostvarena suradnja između roditelja i odgojno-obrazovne ustanove omogućava razmjenu informacija koje na posljetku poboljšavaju sam proces obrazovne inkluzije. Naime,

roditelji donose duboko razumijevanje svoje djece, dok odgojno-obrazovne ustanove pružaju stručnost i resurse potrebne za prilagodbu nastave.

No, bitnu ulogu pri implementaciji inkluzije ne igraju samo roditelji djece s posebnim potrebama, već i roditelji ostalih učenika. Osim što su dionici inkluzivnog procesa, roditelji imaju velik utjecaj na formiranje stavova vlastite djece. Pozitivni stavovi djece prema osobama s teškoćama u razvoju često su povezani s pozitivnim stavovima njihovih roditelja tijekom rane dječje dobi i obratno. Dakle, djeca čiji roditelji podržavaju inkluziju bolje prihvaćaju različitosti, pokazuju osjetljivost prema potrebama drugih i manje su skloni predrasudama u odnosu na djecu čiji roditelji pak pokazuju negativna mišljenja (Peck, Carlson i Helmstetter, 1992 navedeno u Budimlija i Šimleša, 2020).

Stoga, uključenost roditelja pri provedbi inkluzije ključna je jer osigurava partnerski odnos između škole i obitelji, što rezultira boljom podrškom učenika i boljem uspjehu provedbe inkluzije.

6.6. *Ostali dionici*

Profesionalnu potporu u školovanju djece s posebnim potrebama, osim do sada navedenih dionika, pružaju i lokalna zajednica, zaduženi školski liječnik, stručnjaci zavoda za zapošljavanje te stručnjaci iz sustava socijalne skrbi. Uz to, podršku pružaju i različiti centri podrške, kao i nevladine humanitarne organizacije koje djeluju na području inkluzivnog obrazovanja (Pravilnik o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju, 2015).

Kada govorimo o ostalim dionicima, važno je prije svega spomenuti Ministarstvo znanosti i obrazovanja čija je važnost u provedbi inkluzivnog obrazovanja neupitna. Nekolicinom zakona, istaknutih i u prethodnom poglavlju, postavljanjem smjernica i politika, ali i osiguravanjem financijske podrške Ministarstvo oblikuje inkluzivni sustav odgoja i obrazovanja.

Nadalje, „šira i lokalna zajednica pružaju učenicima i učiteljima različite mogućnosti za suradnju u građanskome aktivizmu, volonterstvu, kulturno-umjetničkim događanjima te uzajamno pomaganje u organizaciji različitih aktivnosti važnih za lokalnu i širu zajednicu. Lokalna zajednica, roditelji i škola potiču suradnju učenika i učitelja na regionalnim, nacionalnim i međunarodnim projektima“ (Nacionalni kurikulum za

osnovnoškolski odgoj i obrazovanje, 2017: 31). Lokalna zajednica ima utjecaja na stvaranje inkluzivnog društva, organizirajući aktivnosti u kojima sudjeluju svi članovi zajednice, bez obzira na njihove sposobnosti, podižući svijest o važnosti inkluzije te pružajući resurse potrebne za provedbu inkluzivnog obrazovanja. Također, lokalna zajednica može osnaživati roditelje djece s posebnim potrebama, odnosno pružiti podršku njima i stručnjacima s kojim rade, što autorica Ljubetić (2014) ističe kao iznimno bitno. U literaturi se naglašava važnost zajedničkog djelovanja i suradnje triju čimbenika: škole, obitelji i lokalne zajednice kako se ostvarila inkluzivna obrazovna praksa. Kada su obitelj, obrazovne institucije i društvena zajednica duboko povezane i angažirane, to značajno pozitivno utječe na uspješnost dječjeg razvoja (Ljubetić, 2014).

Stručnjaci zavoda za zapošljavanje i školski liječnik zajedno s učiteljima, stručnim suradnicima škole i roditeljima učenika sudjeluju u profesionalnoj orijentaciji učenika s poteškoćama prema srednjoj školi. Ovaj je postupak sastavni dio priprema za njihov upis, a temelji se na njihovim sposobnostima, potencijalima i interesima (Pravilnik o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju, 2015).

Školski liječnik, pored toga što pruža profesionalno usmjeravanje učenicima kroz zdravstvenu zaštitu, kontinuirano nadzire i brine o zdravstvenoj situaciji učenika u tijelu cijelog procesa školovanja, a to čini provođenjem niza preventivnih i konkretnih mjera kako u školskoj ustanovi, tako i u školskoj ambulanti (Lančić i sur., 2010). Nadalje, školski liječnik je važan član *Stručnog povjerenstva škole* za utvrđivanje psihofizičkog stanja učenika. Ostali članovi ovog povjerenstva uključuju stručne suradnike koji su zaposleni djelatnici škole, učitelja razredne nastave te učitelja hrvatskoga jezika. Glavni zadatak stručnog povjerenstva škole je utvrđivanje psihičkog i fizičkog stanja djeteta prilikom redovnog upisivanja u prvi razred osnovne škole (Pravilnik o postupku utvrđivanja psihofizičkog stanja djeteta, učenika te sastavu stručnih povjerenstava, 2014). Pedagog je važan sudionik u procesu pedagoške opservacije jer taj proces predstavlja osnovu za odabir modela školovanja, kao i izradu individualiziranih programa i odabiru metoda i postupaka u radu s pojedinim učenikom (Zrilić, 2012).

Uloga stručnjaka socijalne skrbi obuhvaća pružanje podrške te pružanje usluga djeci s posebnim potrebama, ali i suradnju s roditeljima i školama. Suradnja stručnjaka socijalne skrbi s osobama s određenim teškoćama, pa tako i s učenicima i njihovim roditeljima za

cilj ima poboljšati njihovu socijalnu uključenost i osigurati financijsku podršku kroz inkluzivni dohodak kako bi učenici mogli premostiti prepreke koje ih potencijalno mogu spriječiti u potpunoj uključenosti u redovnom procesu odgoja i obrazovanja i društvenoj zajednici (Zakon o inkluzivnom dodatku, 2024).

Na posljertku, postoje i brojne nevladine samostalne socijalno-humanitarne udruge s ciljem pomoći djeci s posebnim potrebama i njihovim roditeljima. Suradnja između škola u Hrvatskoj i ovih udruga i dalje je nedovoljno istražena. Nerijetko se događa da djeca s posebnim potrebama u školi, ali i društvu budu diskriminirana, a ove udruge nemaju namjeru stjecati dobiti ili koristi, već nastoje zaštititi prava učenika s posebnim potrebama (Zakon o udrugama, 2022). Također, učenicima s posebnim potrebama i njihovim roditeljima pružaju emocionalnu podršku, informacije i pravnu pomoć u vidu osiguravanja prava djeteta u kontekstu inkluzivnog obrazovanja (URL 4).

Zaključno, prikazavši uvid u određene uloge svakog dionika, može se reći kako je nužna suradnja svih ključnih dionika u procesu odgoja i obrazovanja kako bi implementacija obrazovne inkluzije bila uspješna. Svaki sudionik, bilo da je riječ o učiteljima, stručnim suradnicima, roditeljima ili pojedinim vanjskim dionicima, ima svoju specifičnu ulogu koja doprinosi stvaranju inkluzivnog okruženja. Iako neki dionici u ovom procesu mogu izgledati značajniji od drugih, svaki dionik je važan jer tek kroz sinergiju uloga svih dionika postiže se zajednički cilj te se doprinosi cjelovitosti i efikasnosti procesa obrazovne inkluzije.

7. Metodologija istraživanja

7.1. Problem, predmet i cilj istraživanja

Od iznimne je važnosti da svi sudionici procesa odgoja i obrazovanja, dakle nastavnici, ravnatelji, roditelji, stručni suradnici, ali i lokalna zajednica, kao i ostale organizacije budu posvećeni i predani ideji inkluzivnog procesa. Isključivo kvalitetnom suradnjom i kontinuiranim radom svih dionika se može postići kvalitetno okruženje za provedbu inkluzivnog procesa (Igrić i sur., 2015).

Brojna dosadašnja istraživanja nastojala su identificirati stavove nastavnika, odgojitelja i/ili stručnih suradnika prema inkluzivnom procesu i praksi, dok su predmet ovog istraživanja stavovi i mišljenja studenata pedagogije Sveučilišta u Zadru i Sveučilišta u Splitu o ulozi i važnosti ključnih dionika procesa odgoja i obrazovanja pri provedbi inkluzije. Nastoji se dobiti uvid u stavove studenata koji će nakon studija i sami biti jedni od ključnih dionika procesa odgoja i obrazovanja te imati značajnu ulogu u provedbi inkluzije. Pri analizi rezultata, u obzir se uzima studij, razina studija koju studenti pohađaju, kao i mjesto stanovanja pojedinca prije odlaska na studij.

Glavni cilj ovog istraživanja je identificirati stavove studenata pedagogije Sveučilišta u Splitu i Sveučilišta u Zadru o ulozi i značaju ključnih dionika procesa odgoja i obrazovanja pri provedbi inkluzije u osnovnim školama.

7.2. Zadatci istraživanja

S obzirom na istraživački cilj, postavljeno je sljedećih pet zadataka istraživanja:

1. Ispitati stavove studenata pedagogije o ulozi i značaju ključnih dionika procesa odgoja i obrazovanja pri provedbi inkluzije;
2. Identificirati stavove studenata pedagogije Sveučilišta u Splitu i Sveučilišta u Zadru o važnim programskim pretpostavkama inkluzije;
3. Usporediti stavove studenata pedagogije Sveučilišta u Splitu i Sveučilišta u Zadru o ulozi i važnosti ključnih dionika procesa odgoja i obrazovanja pri provedbi inkluzije;

4. Usporediti stavove studenata pedagogije prijediplomskog i diplomskog studija o ulozi i važnosti ključnih dionika procesa odgoja i obrazovanja pri provedbi inkluzije;
5. Usporediti stavove studenata pedagogije različitih veličina mjesta stanovanja prije odlaska na studij o ulozi i važnosti ključnih dionika procesa odgoja i obrazovanja pri provedbi inkluzije.

7.3. *Hipoteze*

Sukladno zadatcima istraživanja postavljene su sljedeće istraživačke hipoteze:

H1: Studenti u većoj mjeri imaju pozitivne stavove o ulozi i značaju ključnih dionika procesa odgoja i obrazovanja pri provedbi inkluzije;

H2: Studenti pedagogije u većoj mjeri imaju pozitivne stavove o važnim programskim pretpostavkama inkluzije;

H3: Postoji povezanost između Sveučilišta koje studenti pohađaju i procjene važnosti uloge ključnih dionika procesa odgoja i obrazovanja pri provedbi inkluzije;

H4: Procjena važnost uloge ključnih dionika u procesu odgoja i obrazovanja pri provedbi inkluzije ovisi o razini studija koju ispitanici pohađaju;

H5: Postoji povezanost između veličine mjesta stanovanja prije odlaska na studij i pogleda na važnost ključnih dionika procesa odgoja i obrazovanja pri provedbi inkluzije.

7.4. *Metoda i instrument*

Metoda koja se koristi u ovom istraživanju je kvantitativna metoda, a instrument kojim su prikupljeni podaci jest anketni upitnik (vidi *Prilog 1.*) zbog relevantnosti samog istraživanja. Anketni upitnik je isključivo osmišljen za ovo istraživanje. Prvi dio upitnika ispituje opće karakteristike uzorka, odnosno razinu i mjesto studija te mjesto stanovanja, dok je drugi dio osmišljen u svrhu ispitivanja stavova o ulozi i važnosti ključnih dionika provedbe inkluzije koji se mjere na Likertovoj skali od pet stupnjeva. U upitniku se nalazi i nekoliko otvorenih pitanja kako bi ispitanici bili slobodni pri iskazivanju vlastitog mišljenja o važnosti dionika.

7.5. Ispitanici

U ovom istraživanju se koristi namjerni uzorak jer se nastoji obuhvatiti ciljani dio populacije. Uzorak istraživanja sastoji se od studenata prijediplomskog i diplomskog studija pedagogije Sveučilišta u Splitu i Sveučilišta u Zadru, dakle u istraživanje su uključeni studenti pedagogije svih godina koji su za vrijeme provođenja istraživanja prisustvovali na predavanju. U konačnici, u istraživanju je ukupno sudjelovalo 220 ispitanika s oba sveučilišta. U nastavku kroz četiri tablice su prikazani opći podaci ispitanika.

Tablica 1. Frekvencijska tablica za varijablu spol

	f	%
Muški	8	3,63
Ženski	212	96,36
UKUPNO	220	100,00

Tablica 1. prikazuje omjer ispitanika i ispitanica, iz čega se vidi da su u većoj mjeri u istraživanju sudjelovale osobe ženskog spola, dok je anketni upitnik ispunilo samo 3,63% ispitanika.

Tablica 2. Frekvencijska tablica za varijablu sveučilište

	f	%
sveučilište u Splitu	110	50,00
sveučilište u Zadru	110	50,00
UKUPNO	220	100,00

U Tablici 2. prikazano je koliki postotak ispitanika pohađa Sveučilište u Splitu, a koliki Sveučilište u Zadru, iz čega se vidi da je jednak broj studenata, njih 110, sa svakog Sveučilišta sudjelovao u istraživanju.

Tablica 3. Frekvencijska tablica za varijablu godina studija

	f	%
1. godina prijediplomskog studija u Splitu	22	10,00
1.godina prijediplomskog studija u Zadru	24	10,91
2. godina prijediplomskog studija u Splitu	17	7,73
2. godina prijediplomskog studija u Zadru	13	5,91
3. godina prijediplomskog studija u Splitu	23	10,45
3. godina prijediplomskog studija u Zadru	25	11,36

1. godina diplomskog studija u Splitu	24	10,91
1. godina diplomskog studija u Zadru	26	11,82
2. godina diplomskog studija u Splitu	24	10,91
2. godina diplomskog studija u Zadru	22	10,00
UKUPNO	220	100,00

Tablica 3. pokazuje detaljnu raspodjelu ispitanika prema godini studija koju pohađaju. Također, iz ove tablice se iščitava broj ispitanih studenata sa prijediplomske razine koji iznosi 124 te s diplomske razine 96.

Tablica 4. Frekvencijska tablica za varijablu veličina mjesta stanovanja prije odlaska na studij

	f	%
do 500 stanovnika	20	9,09
501 – 2 000 stanovnika	21	9,55
2 001 – 5 000 stanovnika	34	15,45
5 001 – 10 000 stanovnika	19	8,64
10 001 – 20 000 stanovnika	23	10,45
20 001 – 50 000 stanovnika	35	15,91
50 001 – 100 000 stanovnika	22	10,00
100 001 i više stanovnika	46	20,91
UKUPNO	220	100,00

Na posljertku, *Tablica 4.* se odnosi na prikaz broja studenata prema veličini njihova mjesta stanovanja prije odlaska na studij.

7.2. Postupak provedbe istraživanja

Većinski dio istraživanja proveo se kroz mjesec studeni 2023. godine, a studenti druge godine prijediplomskog studija pedagogije na Sveučilištu u Zadru upitnike su ispunili naknadno- u siječnju 2024. godine. U dogovoru s profesorima, anketni upitnici, za čije rješavanje je bilo potrebno 15 do 20 minuta, bili su podijeljeni studentima na Sveučilištu u Splitu i na Sveučilištu u Zadru tijekom predavanja.

Podaci prikupljeni ovim istraživanjem su u potpunosti anonimni što je sudionicima istraživanja bilo poznato prije samog ispunjavanja anketnog upitnika. Također, podaci se koriste isključivo za svrhu istraživanja i pisanja ovog diplomskog rada.

Rezultati će biti prikazani na način da će svaki istraživački zadatak činiti posebno poglavlje u analizi rezultata. Statistička obrada dobivenih rezultat je urađena pomoću statističkog programa *Statistica*.

8. Prikaz rezultata

Rezultati istraživanja bit će koncipirani na način da će odgovarati na svako istraživačko pitanje zasebno.

8.1. Stavovi studenata pedagogije o ulozi i značaju ključnih dionika procesa odgoja i obrazovanja pri provedbi inkluzije

Prvo istraživačko pitanje odnosilo se na to kako studenti pedagogije procjenjuju ulogu i značaj ključnih dionika procesa odgoja i obrazovanja pri provedbi inkluzije. Shodno tome, napravljene su frekvencijske tablice u kojima se prikazuje učestalost pojavljivanja pojedinog odgovora u odnosu na stupanj značaja uloge i važnosti pojedinog dionika. Osim toga, kao dodatno pojašnjavanje frekvencijskih tablica i dodatno razumijevanje odgovora sudionika ovog istraživanja prikazat će se i odgovori na otvorena pitanja koja nam u nešto većoj mjeri obrazlažu procjenu pojedinih uloga. Također, biti će prikazani i rezultati Likertove skale, odnosno stupnja slaganja studenata pedagogije s pojedinim tvrdnjama unutar Likertove skale .

Tablica 5. Ravnatelj- značaj uloge i važnost u procesu provedbe inkluzivnog odgoja i obrazovanja

	f	%
ne, nije uopće važan	0	0%
mala uloga	31	14,09%
jednako važan kao i drugi	45	20,45%
značajna uloga	115	52,28%
najvažniji dionik	29	13,18%
UKUPNO	220	100,00%

Kao što je prikazano u frekvencijskoj *Tablici 5.* vidimo da studenti pedagogije u najvećoj mjeri procjenjuju da ravnatelj ima značajnu ulogu u procesu provedbe inkluzije. Osim toga, u nešto manjoj mjeri, u postotku od 20,45% procjenjuju ulogu ravnatelja jednako važnom kao i ulogu drugih dionika u procesu provedbe inkluzije. Nitko od studenata ne procjenjuje da ravnatelj nije uopće važan pri provedbi inkluzije.

Tablica 6. Pedagog- značaj uloge i važnost u procesu provedbe inkluzivnog odgoja i obrazovanja

	f	%
ne, nije uopće važan	0	0%
mala uloga	1	0,45%
jednako važan kao i drugi	6	2,73%
značajna uloga	111	50,65%
najvažniji dionik	102	46,36%
UKUPNO	220	100,00%

Kada se osvrnemo na pedagoga i njegovu ulogu u provedbi inkluzije, vidimo da polovina ispitanih studenata pedagogije procjenjuje da pedagog ima značajnu ulogu, međutim vrlo mala razlika je u mišljenjima da je pedagog i najvažniji dionik procesa provedbe inkluzivnog odgoja i obrazovanja, što smatra njih 46,36%. Kako navodi jedna ispitanica „pedagog je „duša“ ustanove, kroz rad i suradnju s drugima može puno napraviti i popraviti po pitanju inkluzije“. Štoviše, prema ispitanicima, pedagog u odnosu na druge dionike procesa odgoja i obrazovanja pri provedbi inkluzije ima najvažniju ulogu, a neka od učestalijih obrazloženja ispitanika zbog čega ga tako procjenjuju su sljedeća:

- „Pedagog je najvažnija osoba u odgojno-obrazovnom procesu kada je riječ o inkluziji, on je taj koji treba usmjeravati djecu, učitelje, roditelje, ali i svoje ostale kolege. Smatram da on ima kombinaciju znanja o odgoju i obrazovanju te vođenju, zato je najbitniji.“
- „Pedagog je ključan jer ima važnu ulogu u sastavljanju školskog kurikulumu i organizaciji nastavnog procesa i sastavljanju individualnog programa.“
- „Smatram da pedagog ima najvažniju ulogu u provedbi inkluzije jer ima dovoljno znanja i vještina za poticaje inkluzivnog ponašanja među djecom, ali i za informiranje/ obrazovanje učitelja o inkluziji i kako je provoditi.“
- „Pedagog ima uvid u situaciju unutar škole, u komunikaciji s učiteljima i učenicima osvještava samu važnost inkluzije, provodi radionice i slične aktivnosti s ciljem približavanja teme.“

Nekolicina ispitanika je navela kako smatraju da „pedagog nadgleda i usmjerava odgojno-obrazovni proces i inkluziju“ zbog čega ga vide kao najznačajnijeg dionika. Također, ispitanici su prepoznali važnost i ulogu pedagoga u procesu opservacije učenika, točnije, njih 49,09% se u potpunosti slaže, dok se njih 43,18% slaže s tvrdnjom koja ističe da pedagog ima bitnu ulogu u procesu opservacije učenika.

Tablica 7. Psiholog- značaj uloge i važnost u procesu provedbe inkluzivnog odgoja i obrazovanja

	f	%
ne, nije uopće važan	0	0%
mala uloga	2	0,91%
jednako važan kao i drugi	17	7,73%
značajna uloga	120	54,54%
najvažniji dionik	81	36,82%
UKUPNO	220	100,00%

U *Tablici 7.* prikazane su procjene značaja uloge i važnosti stručnog suradnika psihologa pri provedbi inkluzije iz koje se vidi kako studenti pedagogije u najvećoj mjeri procjenjuju da psiholog ima značajnu ulogu u procesu provedbe inkluzije. Odmah iza, u malo manjoj mjeri, u postotku od 36, 82% procjenjuju psihologa kao najvažnijeg dionika.

Tablica 8. Edukacijski rehabilitator- značaj uloge i važnost u procesu provedbe inkluzivnog odgoja i obrazovanja

	f	%
ne, nije uopće važan	0	0%
mala uloga	8	3,64%
jednako važan kao i drugi	38	17,27%
značajna uloga	102	46,36%
najvažniji dionik	72	32,73%
UKUPNO	220	100,00%

U frekvencijskoj *Tablici 8.* prikazano je kako nešto manje od polovice ispitanih studenata pedagogije (46,36%) procjenjuje da edukacijski rehabilitator ima značajnu ulogu pri provedbi inkluzije, dok ne znatno manji postotak ispitanika, njih 32,73% smatra kako je on najvažniji dionik.

Tablica 9. Logoped- značaj uloge i važnost u procesu provedbe inkluzivnog odgoja i obrazovanja

	f	%
ne, nije uopće važan	0	0%
mala uloga	6	2,73%
jednako važan kao i drugi	46	20,91%
značajna uloga	117	53,18%
najvažniji dionik	51	23,18%
UKUPNO	220	100,00%

U *Tablici 9.* vidimo kako studenti pedagogije procjenjuju značaj i važnost još jednog stručnog suradnika- logopeda. Studenti pedagogije u najvećoj mjeri, u postotku od

53,18% procjenjuju kako logoped ima značajnu ulogu pri provedbi inkluzivnog odgoja i obrazovanja, dok tek njih 2,73% smatra kako logoped ima malu ulogu. Ostatak ispitanika podijeljen je u mišljenju kako je logoped pak najvažniji dionik, što smatra njih 23,18%, a 20,91% procjenjuje logopeda jednako važnog kao i ostale dionike koji sudjeluju u procesu provedbe inkluzije.

Zanimljivo je istaknuti da su svi stručni suradnici u najvećoj mjeri percipirani kao dionici koji imaju značajnu ulogu, no velik postotak ispitanika ih vidi i kao najvažnije dionike. Nijedan student pedagogije nije percipirao nekog od stručnih suradnika kao nevažnog.

Kako je nekolicina ispitanika navela „stručni suradnici su najbitniji kao temeljne osobe za uspostavu inkluzije“. Pregledavajući tablice i odgovore na otvorena, kada je riječ o značaju uloge i važnosti stručnih suradnika, na prvom mjestu se nalazi pedagog kojeg studenti pedagogije smatraju kao najvažnijeg dionika, a zatim redom psiholog, edukacijski rehabilitator te logoped.

Može se zaključiti da su studenti pedagogije u velikoj mjeri prepoznali važnost i značaj stručnih suradnika pri provedbi inkluzije, stoga ne čudi što se njih 50,91% u potpunosti slaže s tvrdnjom da je „u školama nedovoljno stručnih suradnika što ponekad otežava uspješno provođenje inkluzivnog procesa.“ Nešto manji postotak, točnije 31, 82% ispitanika se slaže s ovom tvrdnjom, a tek se 17,27% studenata pedagogije ne slaže s navedenim.

Tablica 10. Učitelj razredne nastave- značaj uloge i važnost u procesu provedbe inkluzivnog odgoja i obrazovanja

	f	%
ne, nije uopće važan	0	0%
mala uloga	5	2,27%
jednako važan kao i drugi	32	14,55%
značajna uloga	92	41,82%
najvažniji dionik	91	41,36%
UKUPNO	220	100,00%

Tablica 11. Učitelj predmetne nastave- značaj uloge i važnost u procesu provedbe inkluzivnog odgoja i obrazovanja

	f	%
ne, nije uopće važan	1	0,45%
mala uloga	7	3,18%
jednako važan kao i drugi	43	19,55%
značajna uloga	90	40,91%
najvažniji dionik	79	35,91%
UKUPNO	220	100,00%

U ove dvije tablice prikazano je kako studenti pedagogije percipiraju značaj učitelja razredne (*Tablica 10.*) i učitelja predmetne (*Tablica 11.*) nastave. Vidimo kako studenti pedagogije u najvećoj mjeri oba učitelja percipiraju kao dionike s značajnim ulogama, dok malo manji postotak ispitanika vidi učitelje kao najvažnije dionike. Uspoređujući rezultate iz obje tablice, može se zaključiti kako ispitanici učitelja razredne nastave ipak u malo većem postotku smatraju značajnim od učitelja predmetne nastave. Kao pojašnjenje, priložena su dva odgovora iz anketnog upitnika, a iste razloge navodila je većina ispitanika:

- „Po mom mišljenju, učitelj razredne nastave ima najvažniju ulogu pri provedbi inkluzije jer od malih nogu djecu uče poštovanju, razumijevanju i prihvaćanju različitosti. Oni su ti koji mogu prepoznati potencijalne probleme i razriješiti ih unutar razreda kako se ne bi odvijali izvan.“
- „Učitelj razredne nastave je u svakodnevnoj i izravnoj interakciji s učenicima te treba imati najveće sposobnosti u provedbi inkluzije.“

Kada je riječ o ulozi učitelja u radu u inkluzivnom okruženju, 60% ispitanika se u potpunosti slaže sa sljedećom izjavom: „Uloga učitelja je obezbijediti osjećaje pripadanja i povezanosti kod djece s posebnim potrebama“, dok se manji dio ispitanika, njih 30,91%, slaže s ovom tvrdnjom. Tek 3,18% studenata pedagogije se ne slaže s prethodno navedenom tvrdnjom.

Tablica 12. Pomoćnik u nastavi- značaj uloge i važnost u procesu provedbe inkluzivnog odgoja i obrazovanja

	f	%
ne, nije uopće važan	0	0%
mala uloga	16	7,27%
jednako važan kao i drugi	58	26,36%
značajna uloga	85	38,64%
najvažniji dionik	61	27,73%
UKUPNO	220	100,00%

Kao što je prikazano u *Tablici 12.* vidimo da studenti pedagogije imaju podijeljena mišljenja kada je u pitanju važnost pomoćnika u nastavi pri provedbi inkluzije. Najveći broj ispitanika, njih 38,64% smatra da pomoćnik u nastavi ima značajnu ulogu pri provedbi inkluzije, 27,73% ga percipira kao najvažnijeg dionika, dok 26,26% smatra da je jednako važan kao i ostali dionici.

Tablica 13. Roditelji- značaj uloge i važnost u procesu provedbe inkluzivnog odgoja i obrazovanja

	f	%
ne, nije uopće važan	0	0%
mala uloga	6	2,73%
jednako važan kao i drugi	33	15,00%
značajna uloga	80	36,36%
najvažniji dionik	101	45,91%
UKUPNO	220	100,00%

U ovoj tablici vidimo kako studenti pedagogije u najvećoj mjeri, njih 45,91% percipira roditelje kao najvažnije dionike, dok malo manji postotak, njih 36,36% smatra kako roditelji imaju značajnu ulogu pri provedbi inkluzije. Njih 2,73% smatra da je uloga roditelja pri provedbi inkluzije mala, a nitko od studenata ne procjenjuje da roditelji uopće nisu važni u ovom procesu. Sukladno rezultatima prikazanim u tablici, ali i odgovorima na otvorena pitanja, važno je istaknuti da studenti pedagogije roditelje, zajedno sa stručnim suradnicama procjenjuju kao doista važne dionike te ih u izdvajaju u odnosu na ostale dionike. Na to da studenti pedagogije veliku važnost pri provedbi inkluzije kao ključnim dionicima pridaju roditeljima, ukazuju i slaganja ispitanika sa sljedećom tvrdnjom: „Ostvarena uspješna suradnja s roditeljima je ključna za samu provedbu inkluzije“. Naime, 65,91% ispitanika se u potpunosti slaže s navedenom izjavom, 26,36% se slaže, dok se tek dva ispitanika (0,91%) ne slažu s navedenim. Kako je nekolicina ispitanika navela: „Roditelji prije svega trebaju željeti i podržati uključivanje svog djeteta u redovan odgojno- obrazovni sustav.“

Tablica 14. Školski liječnik- značaj uloge i važnost u procesu provedbe inkluzivnog odgoja i obrazovanja

	f	%
ne, nije uopće važan	7	3,18%
mala uloga	59	26,82%
jednako važan kao i drugi	77	35,00%

značajna uloga	71	32,27%
najvažniji dionik	6	2,73%
UKUPNO	220	100,00%

Kao što je prikazano u frekvencijskoj *Tablici 14.* vidimo da studenti pedagogije u najvećoj mjeri procjenjuju školskog liječnika jednako važnog kao i ostale dionike pri provedbi inkluzije. Osim toga, u nešto manjoj mjeri, u postotku od 32,27% procjenjuju da školski liječnik ima značajnu ulogu u procesu provedbe inkluzije. Međutim, zamjetan broj ispitanika, njih 26,82% smatra da je uloga školskog liječnika mala, dok najmanji postotak ispitanika percipira školskog liječnika kao najvažnijeg dionika pri provedbi inkluzije.

Tablica 15. Stručnjaci socijalne skrbi- značaj uloge i važnost u procesu provedbe inkluzivnog odgoja i obrazovanja

	f	%
ne, nije uopće važan	3	1,36%
mala uloga	36	16,36%
jednako važan kao i drugi	86	39,10%
značajna uloga	84	38,18%
najvažniji dionik	11	5,00%
UKUPNO	220	100,00%

Kada se osvrnemo na važnost i značaj uloge stručnjaka socijalne skrbi, vidimo da studenti pedagogije u najvećoj mjeri (39,10%) percipiraju stručnjake socijalne skrbi jednako važne kao i ostale dionike, iako ne znatno manji postotak (38,18%) njih smatra da stručnjaci socijalne skrbi imaju značajnu ulogu pri provedbi inkluzije. Najmanji broj ispitanika smatra da stručnjaci socijalne skrbi nisu uopće važni pri provedbi inkluzivnog odgoja i obrazovanja.

Tablica 16. Stručnjaci zavoda za zapošljavanje- značaj uloge i važnost u procesu provedbe inkluzivnog odgoja i obrazovanja

	f	%
ne, nije uopće važan	27	12,27%
mala uloga	75	34,09%
jednako važan kao i drugi	74	33,64%
značajna uloga	41	18,64%
najvažniji dionik	3	1,36%
UKUPNO	220	100,00%

U ovoj frekvencijskoj tablici vidimo da studenti pedagogije u najvećoj mjeri (34,09%) percipiraju da stručnjaci zavoda za zapošljavanje imaju malu ulogu u procesu provedbe inkluzije. Nadalje, u gotovo istom postotku (njih 33,64%) smatra da su pak stručnjaci zavoda za zapošljavanje jednako važni kao i ostali dionici u provedbi inkluzije. U najmanjoj mjeri studenti pedagogije smatraju da su stručnjaci zavoda za zapošljavanje najvažniji dionici u provedbi inkluzije. Kao najčešći razlog zašto stručnjake zavoda za zapošljavanje smatraju najmanje važnim dionicima u odnosu na druge ispitanici su navodili:

- „Stručnjaci zavoda za zapošljavanje su bitniji za inkluziju nakon škole, tek kasnije dobivaju na važnosti.“
- „Stručnjaci zavoda za zapošljavanje ne utječu direktno na inkluziju te nemaju svakodnevni kontakt s učenicima.“
- „Stručnjaci zavoda za zapošljavanje nisu dovoljno kompetentni, educirani o inkluziji.“

Tablica 17. Lokalna zajednica- značaj uloge i važnost u procesu provedbe inkluzivnog odgoja i obrazovanja

	f	%
ne, nije uopće važan	4	1,82%
mala uloga	37	16,82%
jednako važan kao i drugi	75	34,09%
značajna uloga	86	39,09%
najvažniji dionik	17	8,18%
UKUPNO	219	100,00%

Kao što je prikazano u frekvencijskoj *Tablici 17.* vidimo da studenti pedagogije u najvećoj mjeri (39,09%) procjenjuje da lokalna zajednica ima značajnu ulogu u procesu provedbe inkluzije. Osim toga, u nešto manjoj mjeri, u postotku od 34,09% procjenjuju ulogu lokalne zajednica jednako važnu kao i ulogu drugih dionika u procesu provedbe inkluzije, dok najmanji postotak ispitanika smatra da lokalna zajednica nije uopće važna u provedbi inkluzije.

Posebno se nastojala upoznatost studenata s ulogama i radom lokalne zajednice pri provedbi inkluzije, primijetivši kako postoji podijeljenost u stavovima studenata o važnosti iste u provedbi inkluzije. Iščitavajući odgovore studenata na ovo pitanje, kategorijalizirale su se sljedeće kategorije:

- podizanje svijesti o važnost inkluzije i inkluzivnog odgoja i obrazovanja;
- financijska pomoć školi kako bi se osigurali uvjeti za inkluziju u školama;
- organiziranje aktivnosti/ radionica/ događanja i zajedničkih druženja koja će omogućiti, pospješiti i poticati inkluziju;
- prihvaćanje, podržavanje i uključivanje djece s posebnim potrebama i svih u zajednicu;
- osiguravanje osjećaja pripadnosti, uključenosti i povezanosti djeci s posebnim potrebama;
- educiranje odgojno-obrazovnih djelatnika, roditelja, ali i ostalih o inkluziji (tu se ubraja i dodatno usavršavanje djelatnika, pružanje informacija roditeljima i upoznavanje s pravima koja njihova djeca imaju);
- partnerski odnos sa školom, ali i suradnja sa svim ostalim dionicima te
- osiguravanje dodatnih radnih mjesta za pomoćnike u nastavi i edukacijske rehabilitatore.

Dio ispitanika je detaljno odgovorio na pitanje vezano uz uloge lokalne zajednice pri provedbi inkluzije, no dio ispitanika uopće nije upoznat s ulogama lokalne zajednice, a to su u većini bili studenti prve godine prijediplomskog studija na oba Sveučilišta (njih čak 70% nije odgovorilo na pitanje). Tako dio ispitanika smatra da lokalna zajednica ima važnu ulogu, dok dio smatra da je manje važna, možemo reći nedovoljno educirana po pitanju inkluzije.

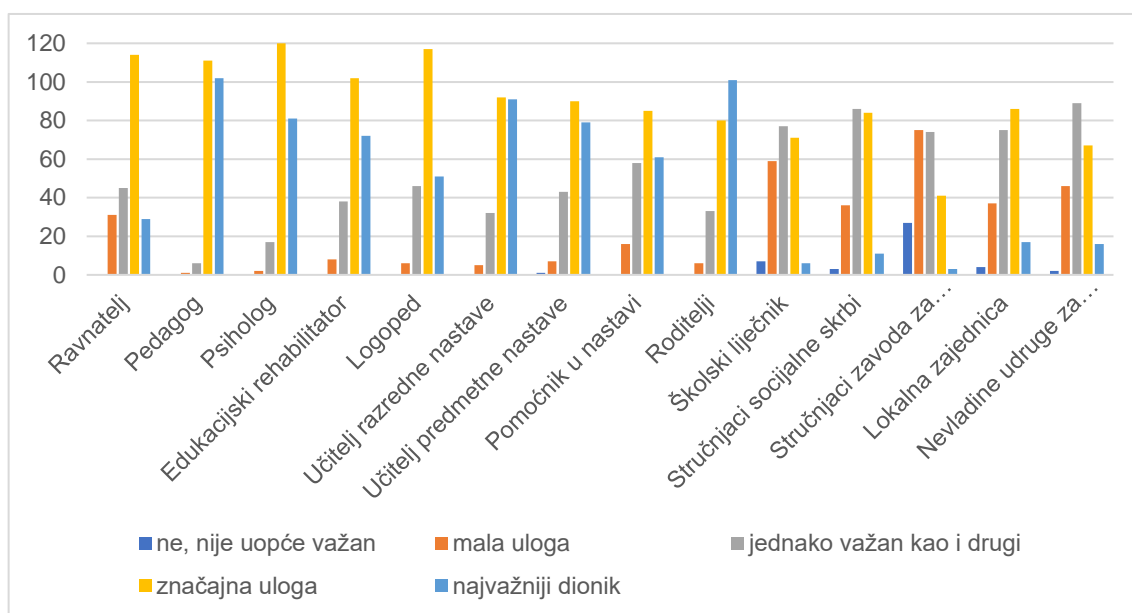
„Lokalna zajednica sama po sebi treba biti otvorena prema različitostima i prihvaćanju svih pojedinaca, što, nažalost, ne bih rekla da je slučaj danas. Zajednica treba poticati razvoj ljudi unutar nje, a bez usavršavanja zajednice, otvorenog pristupa i zastupanja novih oblika rada i prilika, ne može se postići ništa.“

„Smatram da je lokalna zajednica značajna, da ima veliku ulogu u osvještavanju inkluzivnih tema te da igra ključnu ulogu u omogućavanju razvoja procesa inkluzije (opskrba sredstvima, pomagalima, zapošljavanje pomoćnika u nastavi, mogućnost za sudjelovanje u različitim aktivnostima i radionicama potičući tako inkluzivni pristup.“

Tablica 18. Nevladine samostalne socijalno-humanitarne udruge za djecu i roditelje značaj uloge i važnost u procesu provedbe inkluzivnog odgoja i obrazovanja

	f	%
ne, nije uopće važan	2	0,91%
mala uloga	46	20,91%
jednako važan kao i drugi	89	40,46%
značajna uloga	67	30,45%
najvažniji dionik	16	7,27%
UKUPNO	220	100,00%

U frekvencijskoj Tablici 18. vidimo da studenti pedagogije u najvećoj mjeri, njih 40,46% procjenjuje da je nevladine samostalne socijalno-humanitarne udruge za djecu i roditelje jednako važna kao ostali dionici u procesu provedbe inkluzije. Nadalje, u malo manjoj mjeri, u postotku od 30,45% procjenjuju da ne nevladine samostalne socijalno-humanitarne udruge za djecu i roditelje imaju značajnu ulogu u procesu provedbe inkluzije, dok samo dva ispitanika smatraju da ove organizacije nisu uopće važne u provedbi inkluzije.

Grafički prikaz 1. Zajednički prikaz mišljenja studenata pedagogije o ulozi i značaju ključnih dionika procesa odgoja i obrazovanja pri provedbi inkluzije

Grafički prikaz 1. pruža nam uvid u zajednički prikaz kako studenti pedagogije percipiraju važnost pojedinih dionika odgoja i obrazovanja pri provedbi inkluzije.

Analizirajući tablice i vodeći se grafičkim prikazom može se zaključiti kako studenti pedagogije u većoj mjeri sve dionike percipiraju kao važne. Postoje male razlike između dionika, pa tako roditelje, stručne suradnike i učitelje smatraju malo važnijima u odnosu na druge dionike. Međutim, zanimljivo je da studenti pedagogije za nijednog dionika ne smatraju da nema ulogu i važnost pri provedbi inkluzije, zaključujući tako kako je hipoteza koja govori da studenti u većoj mjeri imaju pozitivne stavove o ulozi i značaju ključnih dionika procesa odgoja i obrazovanja pri provedbi inkluzije (H1) potvrđena. Na to da nijednog dionika ne smatraju nebitnim upućuju i brojni odgovori unutar otvorenih pitanja: „Ne mogu izdvojiti nekoga tko ima najmanje važnu ulogu jer za kvalitetno provođenje inkluzije svi moraju dijeliti odgovornost te nastojati pridonijeti što kvalitetnijem, sigurnijem i pozitivnijem ozračju u školama.“

Dakle, rezultati pokazuju da studenti pedagogije Sveučilišta u Splitu i Sveučilišta u Zadru prepoznaju važnost svakog dionika u inkluzivnom odgojno-obrazovnom procesu, pri čemu neki dionici dobivaju naglašeniju važnost u odnosu na druge. Ovakvi rezultati sugeriraju na to da ispitanici smatraju da svaki dionik donosi jedinstven doprinos i zapravo ima jedinstvenu ulogu u procesu implementacije inkluzije u osnovnoškolskom sustavu, što je prije svega propisano pravilnicima i zakonima vezanim uz inkluziju u Republici Hrvatskoj. Pa se tako Pravilnikom o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (2015) propisuje djelovanje kompletnog tima stručnjaka u inkluzivnom obrazovanju, čija uloga obuhvaća pružanje podrške učenicima s teškoćama u razvoju. Osim školskog osoblja, u taj proces trebaju biti uključeni različiti dionici na lokalnoj razini, centri potpore, stručnjaci iz zavoda za zapošljavanje te drugi stručnjaci iz ustanova socijalne skrbi i zdravstvenih ustanova, čiju su važnost studenti pedagogije u ovom istraživanju prepoznali. Ipak, u tom procesu izuzetno važnu ulogu ima pedagog koji ima brojne uloge u implementaciji inkluzije. Prema autorici Zrilić (2012) jedna od važnijih uloga pedagoga koja najčešće nije toliko naglašena jest sudjelovanje u pedagoškom promatranju učenika, a ispitanici su unutar ovog istraživanja važnost te uloge pedagoga itekako prepoznali. Nadalje, ispitanici su istaknuli značajnu ulogu i važnost roditelja u procesu inkluzije u osnovnoškolskim ustanovama, prepoznajući dakle važnu ulogu roditelja u svim fazama obrazovnog procesa, od podrške u akademskom napretku do emocionalne potpore i razvoja socijalnih vještina (Bakota i sur., 2015). Roditeljska podrška je jedan od temeljnog čimbenika uspješne inkluzije, a aktivna suradnja roditelja s nastavnicima i školom može biti

presudna za ostvarivanje najboljih rezultata kod učenika s posebnim potrebama. Na to da je suradnja s roditeljima neophodna, ukazuje i jedno od provedenih istraživanja prema kojem 72% ispitanih nastavnika smatra da je kontinuirana komunikacija s roditeljima, a posebno s roditeljima djece s posebnim potrebama izrazito važna (Karamatić Brčić i Viljac, 2018). Studenti oba Sveučilišta su jasno prepoznali važnost uloge učitelja, smatrajući ih trećim po redu najvažnijim dionicima u procesu provedbe inkluzivnog odgoja i obrazovanja u osnovnim školama. Učitelji su ne samo nositelji znanja, već i ključna podrška učenicima u inkluzivnom okruženju. Ova prepoznata važnost učitelja u inkluziji podupire se u literaturi, gdje mnogi autori ističu ključnu ulogu učitelja i naglašavaju važnost njihovog doprinosa u postizanju uspjeha inkluzivnog obrazovanja. Njihova uloga proteže se kroz mnoge aspekte inkluzivnog procesa, uključujući prilagodbu nastavnih metoda, podršku u socijalno-emocionalnom razvoju, podršku u socijalizaciji te suradnju s roditeljima i drugim stručnjacima (Gagare, 2018). Navedene dionike su ispitanici percipirali kao malo važnije u odnosu na ostale, no nitko od dionika nije percipiran kao ne važan u procesu provedbe inkluzivnog odgoja i obrazovanja jer kako Stančić (1985) ističe ostvarivanje kvalitetne odgojno-obrazovne inkluzije zahtijeva aktivnu suradnju svih ključnih dionika u odgojno-obrazovnom procesu.

8.2. Stavovi studenata pedagogije Sveučilišta u Splitu i Sveučilišta u Zadru o važnim programskim pretpostavkama inkluzije

Drugi istraživači zadatak ispitivao se pomoću stupnja slaganja unutar pojedinih tvrdnja u Likertovoj skali pri čemu su studenti pedagogije oba Sveučilišta trebali odgovoriti pomoću stupnja slaganja pri čemu je 1 označavalo u potpunosti se ne slažem, 2 je označavalo ne slažem se, 3 niti se slažem niti se ne slažem, 4 je označavalo slažem se, dok je 5 označavalo u potpunosti se slažem.

Na Likertovoj skali studenti pedagogije na Sveučilištu u Splitu i Sveučilištu u Zadru trebali su odrediti stupanj slaganja s navedenom tvrdnjom: „Pri provedbi inkluzivnog procesa ključna je prilagodba nastavnog sadržaja za djecu s posebnim potrebama.“

Tablica 19. Važnost prilagodbe nastavnog sadržaja za djecu s posebnim potrebama

	f	%
u potpunosti se ne slažem	0	0,00
ne slažem se	1	0,45
niti se slažem niti ne se slažem	6	2,73
slažem se	49	22,28
u potpunosti se slažem	164	74,54
UKUPNO	220	100,00

S obzirom na to, u frekvencijskoj tablici pronalazimo da se studenti pedagogije u 74,54% u potpunosti slažu s navedenom tvrdnjom, dok se njih 22,28% slaže, a gotovo nijedan ispitanik se ne slaže s navedenom tvrdnjom.

Sljedeća tvrdnja s kojom su studenti pedagogije oba sveučilišta trebali odrediti stupanj slaganja glasi: „Zakonska regulativa čini važnu pretpostavku inkluzije.“

Tablica 20. Zakonska regulativa kao važna pretpostavka provedbe inkluzije

	f	%
u potpunosti se ne slažem	0	0,00
ne slažem se	6	2,73
niti se slažem niti ne se slažem	55	25,00
slažem se	87	39,54
u potpunosti se slažem	72	32,73
UKUPNO	220	100,00

U frekvencijskoj tablici 20. pronalazimo da se studenti pedagogije u 39,54% slažu s navedenom tvrdnjom, dok nešto se nešto manji postotak, njih 32,73% u potpunosti slaže

s tom tvrdnjom. Nitko od ispitanika nije naveo da se u potpunosti ne slaže, a tek njih 2,73% navodi da se ne slaže s navedenom tvrdnjom.

Nadalje, studenti pedagogije Sveučilišta u Splitu i Sveučilišta u Zadru odredili su stupanj slaganja s tvrdnjom koja glasi: „Individualizirani odgojno-obrazovni programi prikladni su za provedbu inkluzije.“

Tablica 21. Prikladnost individualiziranih odgojno-obrazovnih programa

	f	%
u potpunosti se ne slažem	0	0,00
ne slažem se	11	5,00
niti se slažem niti ne se slažem	40	18,18
slažem se	109	49,55
u potpunosti se slažem	60	27,27
UKUPNO	220	100,00

S obzirom na to, u frekvencijskoj tablici pronalazimo da se najveći postotak studenata pedagogije, njih 49,55% u slaže s navedenom tvrdnjom, a malo manji postotak, njih 27,27% u potpunosti slaže s navedenom tvrdnjom. Tek nešto manji postotak ispitanika, njih 5% se ne slaže s navedenim.

Utvrdivši da se studenti u većoj mjeri slažu ili u potpunosti slažu s prethodnim tvrdnjama, hipoteza dva (H2) se prihvaća i potvrđuje. Naime, studenti pedagogije su prepoznali individualizirane programe kao ključne i adekvatne u kontekstu inkluzivnog obrazovanja, pri čemu su ti programi propisani pravilnikom koji osigurava njihovu primjenu u praksi. Prema Pravilniku o osnovnoškolskom i srednjoškolskom obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (2015), u osnovnim i srednjim školama Republike Hrvatske obrazovanje učenika s teškoćama provodi se prema nekoliko modela koji su pažljivo osmišljeni kako bi se osiguralo inkluzivno okruženje, a ti pristupi uključuju: redoviti program uz individualizirane postupke, redoviti program uz prilagodbu sadržaja i individualizirane postupke, poseban program uz individualizirane postupke, poseban program za stjecanje kompetencija u aktivnostima svakodnevnoga života i rada uz individualizirane postupke. Jedno od ranije provedenih istraživanja ukazuje da su i sami učitelji svjesni važnosti individualiziranih pristupa za svakog učenika, kao i prilagodbe nastavnog materijala (Martan i sur., 2017). Individualizirani programi osiguravaju da svaki učenik dobije podršku i resurse potrebne za postizanje akademskog uspjeha,

razvijanje vlastitih potencijala te inkluziju u školsku zajednicu, a ispitanici su važnost ove prakse prepoznali.

Obzirom na preveliku količinu podataka, opširne i iscrpne analize koje su proizašle iz provedenih hi kvadrat testova, u nastavku će se predstaviti rezultati koji su pokazali statistički značajnu povezanost.

8.3. Usporedba stavova studenata pedagogije Sveučilišta u Splitu i Sveučilišta u Zadru o ulozi i važnosti ključnih dionika procesa odgoja i obrazovanja pri provedbi inkluzije

Treći istraživački zadatak odnosio se na usporedbu stavova studenata pedagogija sa Sveučilišta u Splitu i Sveučilišta u Zadru o ulozi i važnosti ključnih dionika procesa odgoja i obrazovanja pri provedbi inkluzije. S obzirom na postavljene istraživački zadatak u programu Statistica proveli su se hi kvadrat testovi koji se odnose na varijablu sveučilišta i varijablu procjene važnosti ključnih dionika pojedinačno.

Tablica 22. Procjena uloge i važnosti pedagoga pri provedbi inkluzije s obzirom na sveučilište koje ispitanici pohađaju

	mala uloga	jednako važan kao i drugi	značajna uloga	najvažniji dionik	ukupno
sveučilište	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)
Split	1 (0,45)	0 (0,00)	51 (23,18)	58 (26,36)	110 (50,00)
Zadar	0 (0,00)	6 (2,73)	60 (27,27)	44 (20,00)	110 (50,00)
UKUPNO	1 (0,45)	6 (2,73)	111 (50,45)	102 (46,36)	220 (100,00)

$\chi^2 = 9,65$, $df = 3$, $p = 0,02$; postoji statistički značajna razlika u procjeni važnosti uloge pedagoga s obzirom na koje sveučilište studenti pohađaju ($p < 0,05$)

Rezultati hi kvadrat testa ukazuju na statistički značajnu povezanost između procjene važnosti dionika pedagoga pri provedbi inkluzije i sveučilišta koje studenti pedagogije pohađaju. S obzirom na to, pronalazi se da studenti Sveučilišta u Splitu u većoj mjeri percipiraju pedagoga kao najvažnijeg dionika u procesu provedbe inkluzije, odnosno percipiraju ga kao važnijeg dionika nego što ga percipiraju studenti pedagogije sa Sveučilišta u Zadru.

Tablica 23. Procjena uloge i važnosti pomoćnika u nastavi pri provedbi inkluzije s obzirom na sveučilište koje ispitanici pohađaju

	mala uloga	jednako važan kao i drugi	značajna uloga	najvažniji dionik	ukupno
sveučilište	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)
Split	10 (4,55)	29 (13,18)	49 (22,27)	22 (10,00)	110 (50,00)
Zadar	6 (2,73)	29 (13,18)	36 (16,36)	39 (17,73)	110 (50,00)
UKUPNO	16 (7,27)	58 (26,36)	85 (38,64)	61 (27,73)	220 (100,00)

$X^2 = 7,73$, $df = 3$, $p = 0,05$; postoji statistički značajna razlika u procjeni važnosti uloge pomoćnika u nastavi s obzirom koje sveučilište studenti pohađaju ($p < 0,05$)

Rezultati hi kvadrat testa ukazuju na statistički značajnu povezanost između procjene važnosti pomoćnika u nastavi pri provedbi inkluzije i sveučilišta koje studenti pedagogije pohađaju. S obzirom na to, pronalazi se da studenti Sveučilišta u Zadru u većoj mjeri percipiraju pomoćnika u nastavi kao najvažnijeg dionika u procesu provedbe inkluzije, dok ga studenti Sveučilišta u Splitu u većoj mjeri percipiraju kao dionika s značajnom ulogom. Dakle, može se reći da studenti pedagogije sa Sveučilišta u Zadru pomoćnika u nastavi percipiraju kao važnijeg dionika nego što ga percipiraju studenti pedagogije sa Sveučilišta u Splitu.

Tablica 24. Procjena uloge i važnosti lokalne zajednice pri provedbi inkluzije s obzirom na sveučilište koje ispitanici pohađaju

	nije uopće važan	mala uloga	jednako važan kao i drugi	značajna uloga	najvažniji dionik	ukupno
sveučilište	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)
Split	2 (0,91)	12 (5,48)	33 (15,07)	51 (23,18)	11 (5,02)	109 (49,77)
Zadar	2 (0,91)	25 (11,42)	42 (19,18)	35 (15,98)	6 (2,74)	110 (50,23)
UKUPNO	4 (1,83)	37 (16,89)	75 (34,25)	86 (39,27)	17 (7,76)	219 (100,00)

$X^2 = 10,09$, $df = 4$, $p = 0,04$; postoji statistički značajna razlika u procjeni važnosti uloge lokalne zajednice s obzirom koje sveučilište studenti pohađaju ($p < 0,05$)

Rezultati hi kvadrat testa ukazuju na statistički značajnu povezanost između procjene uloge i važnosti lokalne zajednice pri provedbi inkluzije i sveučilišta koje studenti pedagogije pohađaju. S obzirom na varijablu sveučilišta, pronalazi se da studenti Sveučilišta u Splitu u većoj mjeri percipiraju lokalnu zajednicu kao najvažnijeg dionika i dionika s značajnom ulogom pri provedbi inkluzije. S druge strane, pronalazi se da studenti

Sveučilišta u Zadru lokalnu zajednicu u većoj mjeri percipiraju dionika koji ima malu ulogu u provedbi inkluzije.

Tablica 25. Procjena uloge i važnosti nevladinih socijalno-humanitarnih udruga za djecu i roditelje pri provedbi inkluzije s obzirom na sveučilište koje ispitanici pohađaju

	nije uopće važan	mala uloga	jednako važan kao i drugi	značajna uloga	najvažniji dionik	ukupno
sveučilište	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)
Split	0 (0,00)	19 (8,64)	39 (17,73)	40 (18,18)	12 (5,45)	110 (50,00)
Zadar	2 (0,91)	27 (12,27)	50 (22,73)	27 (12,27)	4 (1,82)	110 (50,00)
UKUPNO	2 (0,91)	46 (20,91)	89 (40,45)	67 (30,45)	16 (7,27)	220 (100,00)

$\chi^2 = 11,27$, $df = 4$, $p = 0,02$, postoji statistički značajna razlika u procjeni važnosti uloge nevladinih socijalno-humanitarnih udruga za djecu i roditelje s obzirom koje sveučilište studenti pohađaju ($p < 0,05$)

Na posljertku, rezultati hi kvadrat testa ukazuju na statistički značajnu povezanost između procjene važnosti nevladinih socijalno-humanitarnih udruga za djecu i roditelje pri provedbi inkluzije i sveučilišta koje studenti pedagogije pohađaju. Obzirom na navedene dvije varijable. pronalazi se da studenti Sveučilišta u Splitu u većoj mjeri percipiraju da nevladine socijalno-humanitarne udruge za djecu i roditelje imaju značajnu ulogu, dok studenti Sveučilišta u Zadru u većoj mjeri percipiraju da je njihova uloga mala.

Hi kvadrat testovima pokazalo se ne postoji statistički značajna povezanost između procjene uloga i važnosti ostalih dionika pri provedbi inkluzije s obzirom na sveučilište koje ispitanici pohađaju. Shodno na sve prethodno izneseno, može se reći da je hipoteza tri (H3) djelomično potvrđena. Različiti stavovi studenata sa Sveučilišta u Splitu i Zadru mogu se povezati s razlikama u njihovom teorijskom i praktičnom obrazovanju.

8.4. *Usporedba stavova studenata pedagogije prijediplomskog i diplomskog studija o ulozi i važnosti ključnih dionika procesa odgoja i obrazovanja pri provedbi inkluzije*

Četvrti istraživački zadatak odnosio se na usporedbu stavova studenata pedagogije s različitim razina studija, odnosno s prijediplomske i diplomske razine i važnosti ključnih dionika procesa odgoja i obrazovanja pri provedbi inkluzije. S obzirom na postavljeni istraživački zadatak u programu Statistica proveli su se hi kvadrat testovi koji se odnose na varijablu razine studija i varijablu procjene važnosti ključnih dionika pojedinačno.

Tablica 26. Procjena uloge i važnosti edukacijskog rehabilitatora pri provedbi inkluzije s obzirom na razinu studija koju ispitanici pohađaju

	mala uloga	jednako važan kao i drugi	značajna uloga	najvažniji dionik	ukupno
razina studija	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)
prijediplomski	6 (2,73)	32 (14,55)	57 (25,91)	29 (13,18)	124 (56,36)
diplomski	2 (0,91)	6 (2,73)	45 (20,45)	43 (19,55)	96 (43,64)
UKUPNO	8 (3,64)	38 (17,27)	102 (46,36)	72 (32,73)	220 (100,00)

$\chi^2 = 20,69$, $df = 3$, $p = 0,0001$; postoji statistički značajna razlika u procjeni važnosti uloge rehabilitatora s obzirom koje sveučilište studenti pohađaju ($p < 0,05$)

Rezultati hi kvadrat testa ukazuju na statistički značajnu povezanost između procjene važnosti dionika edukacijskog rehabilitatora pri provedbi inkluzije i razine studija koje studenti pedagogije pohađaju. S obzirom na to, pronalazi se da studenti pedagogije koji se nalaze na diplomskoj razini studija u većoj mjeri percipiraju edukacijskog rehabilitatora kao najvažnijeg dionika u procesu provedbe inkluzije, odnosno percipiraju ga kao važnijeg dionika nego što ga percipiraju studenti pedagogije prijediplomskog studija. Nadalje, iščitava se da studenti pedagogije koji se nalaze na prijediplomskoj razini studija u većoj mjeri edukacijskog rehabilitatora percipiraju jednako važnog kao i ostale dionike.

Tablica 27. Procjena uloge i važnosti logopeda pri provedbi inkluzije s obzirom na razinu studija koju ispitanici pohađaju

	mala uloga	jednako važan kao i drugi	značajna uloga	najvažniji dionik	ukupno
razina studija	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)
prijediplomski	5 (2,27)	28 (12,73)	72 (32,73)	19 (8,64)	124 (56,36)
diplomski	1 (0,45)	18 (8,18)	45 (20,45)	32 (14,55)	96 (43,64)
UKUPNO	6 (2,73)	46 (20,91)	117 (53,18)	51 (23,18)	220 (100,00)

$X^2= 10,99$, $df= 3$, $p= 0,01$; postoji statistički značajna razlika u procjeni važnosti uloge logopeda s obzirom koje sveučilište studenti pohađaju ($p<0,05$)

Rezultati hi kvadrat testa ukazuju na statistički značajnu povezanost između procjene važnosti logopeda pri provedbi inkluzije i razine studija koju studenti pedagogije pohađaju. S obzirom na to, pronalazi se da studenti pedagogije koji se nalaze na diplomskoj razini studija u većoj mjeri percipiraju logopeda kao najvažnijeg dionika u procesu provedbe inkluzije. Nadalje, iščitava se da studenti pedagogije koji se nalaze na prijediplomskoj razini studija u većoj mjeri edukacijskog rehabilitatora percipiraju kao dionika koji ima značajnu ulogu pri provedbi inkluzije i kao jednako važnog kao i ostale dionike.

Tablica 28. Procjena uloge i važnosti pomoćnika u nastavi pri provedbi inkluzije s obzirom na razinu studija koju ispitanici pohađaju

	mala uloga	jednako važan kao i drugi	značajna uloga	najvažniji dionik	ukupno
razina studija	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)
prijediplomski	13 (5,91)	41 (18,64)	39 (17,73)	31 (14,09)	124 (56,36)
diplomski	3 (1,36)	17 (7,73)	46 (20,91)	30 (13,64)	96 (43,64)
UKUPNO	16 (7,27)	58 (26,36)	85 (38,64)	61 (27,73)	220 (100,00)

$X^2= 13,43$, $df= 3$, $p= 0,003$; postoji statistički značajna razlika u procjeni važnosti uloge pomoćnika u nastavi s obzirom koje sveučilište studenti pohađaju ($p<0,05$)

Rezultati hi kvadrat testa ukazuju na statistički značajnu povezanost između procjene važnosti pomoćnika u nastavi pri provedbi inkluzije i razine studija koju studenti pedagogije pohađaju. Shodno tome, pronalazi se da studenti pedagogije koji se nalaze na prijediplomskoj razini studija u većoj mjeri percipiraju pomoćnika u nastavi kao jednako važnog kao i ostale dionike u procesu provedbe inkluzije, dok studenti pedagogije koji se

nalaze na diplomskoj razini studija u većoj mjeri pomoćnika u nastavi percipiraju kao dionika koji ima značajnu ulogu pri provedbi inkluzije.

Tablica 29. Procjena uloge i važnosti školskog liječnika pri provedbi inkluzije s obzirom na razinu studija koju ispitanici pohađaju

	nije uopće važan	mala uloga	jednako važan kao i drugi	značajna uloga	najvažniji dionik	ukupno
razina studija	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)	N (%)
prijediplomski	4 (1,82)	41 (18,64)	34 (15,45)	43 (19,55)	2 (0,91)	124 (56,36)
diplomski	3 (1,36)	18 (8,18)	43 (19,55)	28 (12,73)	4 (1,82)	96 (43,64)
UKUPNO	7 (3,18)	59 (26,82)	77 (35,00)	71 (32,27)	6 (2,73)	220 (100,00)

$\chi^2= 10,60$, $df= 4$, $p= 0,03$; postoji statistički značajna razlika u procjeni važnosti uloge školskog liječnika s obzirom koje sveučilište studenti pohađaju ($p < 0,05$)

Rezultati hi kvadrat testa ukazuju na statistički značajnu povezanost između procjene važnosti školskog liječnika pri provedbi inkluzije i razine studija koju studenti pedagogije pohađaju. Naime, pronalazi se da studenti pedagogije koji se nalaze na prijediplomskoj razini studija u većoj mjeri percipiraju školskog liječnika kao dionika koji ima značajnu ulogu u procesu provedbe inkluzije, dok studenti pedagogije koji se nalaze na diplomskoj razini studija u većoj mjeri školskog liječnika percipiraju kao jednako važnog kao i ostale dionike pri provedbi inkluzije.

S obzirom na dobivene rezultate, zaključuje se da je četvrta hipoteza (H4) djelomično potvrđena jer se pokazala statistički značajnu povezanost samo između procjene važnosti pojedinih dionika procesa odgoja i obrazovanja pri provedbi inkluzije i razine studija koju studenti pedagogije pohađaju. Ovakvi rezultati mogu se prepisati činjenici da tijekom godina studija studenti produbljuju svoja znanja iz područja inkluzivne pedagogije.

8.5. Usporedba stavova studenata pedagogije različitih veličina mjesta stanovanja o ulozi i važnosti ključnih dionika procesa odgoja i obrazovanja pri provedbi inkluzije

Peti istraživački zadatak odnosio se na usporedbu stavova studenata pedagogije iz različitih veličina mjesta stanovanja i procjenu važnosti ključnih dionika procesa odgoja i obrazovanja pri provedbi inkluzije. S obzirom na postavljeni istraživački zadatak u programu Statistica proveli su se hi kvadrat testovi koji se odnose na varijablu veličine mjesta stanovanja prije odlaska na studij i varijablu procjene važnosti ključnih dionika pojedinačno. Međutim, u niti jednom od testova se nije pokazala statistički značajna povezanost između procjene važnosti ključnih dionika pri provedbi inkluzije i veličine mjesta u kojima su studenti živjeli prije odlaska na visoko učilište.

Razni čimbenici mogu utjecati na ulogu koju ravnatelj obnaša u pojedinoj školi, a to su između ostalog veličina škole te lokacija škole, odnosno je li ta škola u nekom većem ili manjem gradu ili pak na selu (Hitrec i sur., 2009). Iako su studenti s obzirom na različite veličina mjesta stanovanja pohađali škole s različitim brojem učenika, pa tako i bili dio zajednica različitih veličina, što bi se potencijalno moglo percipirati kao značajan faktor, ipak se nije pokazalo kao statistički značajno u procjeni važnosti ravnatelja i lokalne zajednice pri provedbi inkluzije.

Shodno dobivenim rezultatima hi kvadrat testova, posljednja hipoteza (H5) je u potpunosti nepotvrđena i odbačena.

9. Zaključak

Inkluzivni odgoj i obrazovanje danas predstavljaju ključni temelj za izgradnju inkluzivnog društva koje cijeni različitost i potiče jednake mogućnosti za sve učenike. Inkluzivno ozračje u školama potiče razvoj svakog učenika, bez obzira na različite sposobnosti i potrebe te potiče na razumijevanje i poštovanje među svim članovima školske zajednice. Za uspješnu inkluziju djece s posebnim potrebama u redovni osnovnoškolski sustav ključno je osigurati kadrovske, materijalne i organizacijske pretpostavke, kao što su stručni timovi, prilagođeni materijali i nastava te tehnička podrška. Također, obrazovnu inkluziju reguliraju zakoni i pravilnici koji propisuju prava i obveze škola te osiguravaju pravilan pristup i podršku učenicima s posebnim potrebama, stvarajući tako temelje za uspješno uključivanje svakog učenika u obrazovni proces. Uspješna provedba odgojno-obrazovne inkluzije iznimno ovisi o uključenosti svih dionika odgojno-obrazovnog sustava u proces jer su oni neizostavan čimbenik u stvaranju inkluzivnog okruženja. Ključni dionici koji sudjeluju u implementaciji inkluzije unutar osnovnoškolskih ustanova su ravnatelj, učitelji, stručni suradnici, pomoćnik u nastavi, roditelji, ali i vanjski dionici kao što su stručnjaci iz zavoda za zapošljavanje, centra za socijalnu skrb, lokalna zajednica te pojedine nevladine organizacije. Svaki dionik u procesu inkluzivnog odgoja i obrazovanja donosi svoj jedinstven doprinos, a tek se kroz zajednički rad i suradnju osigurava uspješna inkluzija u pojedinoj odgojno-obrazovnoj ustanovi. Kroz inkluzivni odgoj i obrazovanje ne osigurava se samo pravednost i jednakost za učenike s posebnim potrebama, već se potiče razumijevanje i poštovanje među svim učenicima.

Dosadašnja istraživanja često su se usredotočila na ispitivanje stavova učitelja, pedagoga i ostalih zaposlenika u školskom sustavu o inkluziji. Međutim, važno je također istražiti stavove studenata pedagogije o ulozi dionika u inkluzivnom obrazovanju kako bismo bolje razumjeli njihove perspektive. Ispitivanje stavova studenata pedagogije o ulozi ključnih dionika u procesu inkluzivnog odgoja i obrazovanja važno je jer su oni budući nosioci odgojno-obrazovanog procesa, ali i dobiveni rezultati mogu pomoći u identificiranju eventualnih potreba za obogaćivanjem inicijalnog obrazovanja. Dakle, cilj ovog istraživanja bio je identificirati stavove studenata pedagogije Sveučilišta u Splitu i Sveučilišta u Zadru o ulozi i značaju ključnih dionika procesa odgoja i obrazovanja pri provedbi inkluzije u osnovnim školama. U istraživanju je sudjelovalo 220 studenata, od

toga njih 110 pohađa Sveučilište u Splitu, a 110 Sveučilište u Zadru. Za potrebe istraživanja definirano je pet zadataka istraživanja, što je rezultiralo postavljanjem istog broja hipoteza. Rezultati provedenog istraživanja ukazuju na to da studenti pedagogije Sveučilišta u Splitu i Sveučilišta u Zadru imaju pozitivne stavove prema ulozi i važnosti svih dionika pri provedbi inkluzije u osnovnoškolskom sustavu. Točnije, u ovom procesu stručne suradnike, roditelje i učitelje percipiraju malo važnijima u odnosu na druge, no nijednog dionika ne smatraju kao uopće nevažnog, stoga se prva hipoteza (H1) u potpunosti potvrđuje. Nadalje, druga hipoteza (H2) je također u potpunosti potvrđena jer su studenti pedagogije oba sveučilišta u većoj mjeri iskazali slaganje s tvrdnjama o važnosti i prikladnosti individualiziranih programa. Dakle, ispitanici su u većoj mjeri iskazali pozitivne stavove o važnim programskim pretpostavkama inkluzije. Treća (H3) i četvrta hipoteza (H4) su djelomično potvrđene. Točnije, rezultati su pokazali kako postoji statistički značajna povezanost između procjene uloge i važnosti pedagoga, pomoćnika u nastavi, lokalne zajednice i nevladinih humanitarnih udruga pri provedbi inkluzije s obzirom na sveučilište koje studenti pohađaju. Isto tako, postoji statistički značajna povezanost između procjene važnosti uloge edukacijskog rehabilitatora, logopeda, pomoćnika u nastavi i školskog liječnika pri provedbi inkluzije i razine studija koju studenti pohađaju. Za ostale dionike i navedene dvije varijable statistički značajna povezanost ne postoji zbog čega su ove dvije hipoteze djelomično potvrđene. Na posljetku, zadnja hipoteza (H5) se u potpunosti odbacuje jer ne postoji statistički značajna povezanost između procjene uloge i važnosti dionika i mjesta stanovanja studenata prije odlaska na sveučilište.

Sve u svemu, rezultati ovog istraživanja ukazuju na to da studenti pedagogije percipiraju svakog dionika u inkluzivnom odgoju i obrazovanju kao važnog, pri čemu se mogu primijetiti razlike u percepciji dionika ovisno o sveučilištu koje studenti pohađaju te o godini studija. Ove razlike mogu proizaći iz različitih kurikuluma ili pristupa obrazovanju koji se promoviraju na različitim sveučilištima, kao i iz obogaćivanja znanja tijekom studiranja. Obzirom na dobivene rezultate može se zaključiti da su studenti ova dva sveučilišta svjesni kompleksnosti inkluzivnog obrazovanja i važnosti suradnje svih dionika u tom procesu, ali također zasebne važnosti uloge i doprinosa svakog dionika. Ovakvi stavovi svakako mogu biti temelj za njihov daljnji profesionalni razvoj i sudjelovanje u inkluzivnom obrazovanju u budućnosti. Kako bi se dodatno istražile razlike u stavovima studenata pedagogije preporučuje se provođenje dodatnih istraživanja

s većim uzorkom studenata pedagogije s različitih sveučilišta te praćenje promjena u njihovim stavovima tijekom različitih faza studija. Identificiranje razlika u percepcijama između studenata s različitih sveučilišta ili različitih godina studija može potaknuti eventualne prilagodbe u kurikulumima ili dodatne edukacije studenata kako bi se osiguralo da budući pedagozi budu u što većoj mjeri osposobljeni za rad u inkluzivnim okruženjima u odgojno-obrazovnim ustanovama.

10. Popis literature

1. Ainscow, M., Booth, T., Dyson, A. (2006), *Improving Schools, Developing Inclusion*. New York: Routledge.
2. Ainscow, M., Slee, R., & Best, M. (2019), The Salamanca statement: 25 years on. *International Journal of inclusive education*, 23(7-8): 671-676. Dostupno na: <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13603116.2019.1622800> (10.12.2023.)
3. Bakota, K. i sur. (2015), Čujete li razliku? Priručnik za edukaciju odgojno-obrazovnih djelatnika za rad s djecom oštećena sluha i/ili govora. Zagreb: OŠ Davorina Trstenjaka.
4. Bratković, D. (2004), Inkluzija. *Dijete, škola, obitelj*, 14, 2-6.
5. Budimlija, H. N., Capanec, M., & Šimleša, S. (2020), Stavovi roditelja predškolske djece prema inkluziji. *Acta Iadertina*, 17(1): 0-0. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/245063> (18.01.2024.)
6. Cameron, C. (2009), Što znači 'kompetencija'?. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*, 15(55): 2-3. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/247379> (2.12.2023.)
7. Česi, M., Ivančić, Đ. (2019), *Izazovi i umijeća učenja i poučavanja: hrvatski jezik i inkluzivni pristup*. Zagreb: Ljevak.
8. Debeljak, A. G., i Maček, N. (2016), Uloga roditelja djece s teškoćama u razvoju u inkluzivnom odgoju i obrazovanju. Role od parents of the children with disabilities in the inclusive educational process. *Tematski zbornik*, 51. Dostupno na: http://erf.untz.ba/web/wp-content/uploads/2022/06/Zbornik_2016_II-dio.pdf#page=51 (19.01.2024.)
9. Drandić, D. (2017), Uloga pomoćnika u nastavi u provođenju inkluzivnoga obrazovanja. *Napredak: Časopis za interdisciplinarna istraživanja u odgoju i obrazovanju*, 158(4.): 439-459. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/en/clanak/277557%3F> (15.1.2024.)
10. Deal, T. E., & Peterson, K. D. (2016). *Shaping school culture*. John Wiley & Sons.
11. Peterson, K. D., Deal, T. E. (2009), *The shaping school culture fieldbook*. San Francisco: John Wiley and Sons.
12. Gagare, A. S. *Shaping a Future Through an Inquiry-Centered Classroom*. Dostupno na:

https://aiirjournal.com/uploads/Articles/2018/02/2887_51.Dr.%20Amitkumar%20S.%20Gagare.pdf (5.3.2024.)

13. Halliwell, M. (2003), *Supporting Children with Special Educational Needs: A Guide for Assistants in Schools and Pre-schools*. London: David Fulton Publishers.
14. Hitrec, S., Jurčev, A., & Đaković, O. (2009). Vođenje odgojno-obrazovnih ustanova. U: Barabaš–Seršić, B. i sur.(ur.): Ravnatelj škole-upravljanje-vođenje. Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje, 41-65. Dostupno na: <https://www.azoo.hr/app/uploads/uvezeno/photos/izdanja/ravnatelj-skole-upravljanje-vodjenje-2009-1536865905.pdf#page=42> (12.3.2024.)
15. Igrić, Lj. (2015a), Uvod u inkluzivnu edukaciju. U: Igrić, Lj. (Ur.), *Osnove edukacijskog uključivanja: Škola po mjeri svakog djeteta je moguća*. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Školska knjiga.
16. Ivančić, Đ., Stančić, Z. (2003), Didaktičko-metodički aspekti rada s učenicima s posebnim potrebama. U: Kiš-Glavaš, L. i Fulgosi-Masnjak, R. (Ur.), *Do prihvaćanja zajedno: Integracija djece s posebnim potrebama*, Zagreb: Offset tisak.
17. Ivančić, Đ. (2010), *Diferencirana nastava u inkluzivnoj školi: Procjena, poučavanje i vrednovanje uspješnosti učenika s teškoćama*. Zagreb: Alka script.
18. Ivančić, Đ., Stančić Z. (2013), Stvaranje inkluzivne kulture škole. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 49(2), 139-157. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/112818> (21.12.2023.)
19. Jerald, C. D. (2006), School culture. *Center for Comprehensive School Reform and Improvement*. Dostupno na: <https://eric.ed.gov/?id=ED495013> (21.12.2023.)
20. Jurčić, M. (2012), *Pedagoške kompetencije suvremenog učitelja*. Zagreb: Recedo.
21. Karamatić Brčić, M. (2013), Pretpostavke inkluzije u školi. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja*, 59(30): 67-77. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/131844> (18.12.2023.)
22. Kobešćak, S. (2003), Od integracije do inkluzije u predškolskom odgoju U: Pospiš, M. (Ur.), *Odgoj, obrazovanje i rehabilitacija djece i mladih s posebnim potrebama*, Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži; Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za osobe s invaliditetom.
23. Lančić, F., Majski-Cesarec, S. i Musil, V. (2010), Školsko i profesionalno usmjeravanje učenika s kroničnim bolestima i drugim poremećajima

- zdravlja. *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju*, 61(3): 323-331. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/clanak/88404> (20.01.2024.)
24. Ljubetić, M. (2014), *Od suradnje do partnerstva obitelji, odgojno-obrazovne ustanove i zajednice*. Zagreb: Element d.o.o.
25. Martan, V., Mihić, S. S., Matošević, A. (2017), Teachers' attitudes toward teaching students with dyslexia. *Croatian Journal of Education*, 19(3), 75-97.
26. Nacionalni dokument okvira za poticanje i prilagodbu iskustava učenja te vrednovanje postignuća djece i učenika s teškoćama (2017), Zagreb, Ministarstvo znanosti i obrazovanja.
27. Nacionalni dokument okvira za poticanje iskustava učenja i vrednovanje postignuća darovite djece i učenika (2017), Ministarstvo znanosti i obrazovanja, Zagreb.
28. Pravilnik o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju (2015), Narodne Novine 24/2015, Zagreb.
29. Pravilnik o postupku utvrđivanja psihofizičkog stanja djeteta, učenika te sastavu stručnih povjerenstava (2014), Narodne Novine 67/2014, Zagreb.
30. Rajović, V., Jovanović, O. (2010), Profesionalno i privatno iskustvo sa osobama s posebnim potrebama i stavovi nastavnika redovnih škola prema inkluziji. *Psihološka istraživanja*, 13(1): 91-106.
Dostupno na: <https://doi.org/10.5937/PsIstra1001091R> (10.01.2024.)
31. Rošić, F. (2015), Kako do inkluzivne škole – preduvjeti, pretpostavke, prepreke. U: *Unapređenje obrazovnog sistema u oblasti primjene inkluzivnih principa podučavanja*, Sarajevo: Save the Children.
32. Rudelić, A., Pinoza Kukurin, Z., Skočić Mihić, S. (2013), Stručna znanja i materijalni resursi u inkluziji: stanje i perspektive. *Napredak: Časopis za interdisciplinarna istraživanja u odgoju i obrazovanju*, 154(1-2): 0-0. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/138788> (1.12.2023.)
33. Schmidt, M. i Vrhovnik, K. (2015), Stavovi nastavnika prema inkluziji djece s posebnim potrebama u osnovne i srednje škole. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 51 (2), 0-0. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/150108> (5.2.2024.)
34. Suzić, N. (2008), *Uvod u inkluziju*. Banja Luka: XBS.

35. Šimek, L., Ledić, J. i Martinac Dorčić, T. (2020), Kompetencije pedagoga za inkluzivnu praksu. *Napredak*, 161 (3 - 4), 291-314. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/249640> (5.2.2024.)
36. Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi (2024), Narodne Novine 03/24, Zagreb.
37. Zakon o inkluzivnom dodatku (2024), Narodne Novine 156/23, Zagreb.
38. Zakonom o udrugama (2022). Narodne novine 151/2022, Zagreb.
39. Zrilić, S. (2012) Uloga pedagoga u integriranom odgoju i obrazovanju. *Magistra Iadertina*, 7 (1): 89-100.
Dostupno na: <https://core.ac.uk/download/pdf/14463875.pdf> (14.01.2024.)
40. Zuckerman, Z. (2016), *Summa pedagogica. Inkluzivno obrazovanje učenika s razvojnim teškoćama*. Velika Gorica: Naklada Benedikta

Mrežni izvori:

41. URL 1: Hrvatska enciklopedija, <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=27473> (1.12.2023)
42. URL 2: Inkluzivni odgoj i obrazovanje u školi, https://bib.irb.hr/datoteka/756708.INKLUZIVNI_ODGOJ_I_OBRAZOVANJE_DUGA_2015.pdf (18.12.2023.)
43. URL 3: Winnersh Primary School, <https://winnershprimaryschool.co.uk/our-schools-ethos/> (20.12.2023.)
44. URL 4: Udruga za promicanje inkluzije, <https://inkluzija.hr/> (25.01.2024.)

11. Popis tablica

1. *Tablica 1.* Frekvencijska tablica za varijablu spol (27)
2. *Tablica 2.* Frekvencijska tablica za varijablu sveučilište (27)
3. *Tablica 3.* Frekvencijska tablica za varijablu godina studija (27)
4. *Tablica 4.* Frekvencijska tablica za varijablu mjesto stanovanja prije odlaska na studij (28)
5. *Tablica 5.* Ravnatelj- značaj uloge i važnost u procesu provedbe inkluzivnog odgoja i obrazovanja (29)
6. *Tablica 6.* Pedagog- značaj uloge i važnost u procesu provedbe inkluzivnog odgoja i obrazovanja (30)
7. *Tablica 7.* Psiholog- značaj uloge i važnost u procesu provedbe inkluzivnog odgoja i obrazovanja (31)
8. *Tablica 8.* Edukacijski rehabilitator- značaj uloge i važnost u procesu provedbe inkluzivnog odgoja i obrazovanja (31)
9. *Tablica 9.* Logoped- značaj uloge i važnost u procesu provedbe inkluzivnog odgoja i obrazovanja (31)
10. *Tablica 10.* Učitelj razredne nastave- značaj uloge i važnost u procesu provedbe inkluzivnog odgoja i obrazovanja (32)
11. *Tablica 11.* Učitelj predmetne nastave- značaj uloge i važnost u procesu provedbe inkluzivnog odgoja i obrazovanja (33)
12. *Tablica 12.* Pomoćnik u nastavi- značaj uloge i važnost u procesu provedbe inkluzivnog odgoja i obrazovanja (33)
13. *Tablica 13.* Roditelji- značaj uloge i važnost u procesu provedbe inkluzivnog odgoja i obrazovanja (34)
14. *Tablica 14.* Školski liječnik- značaj uloge i važnost u procesu provedbe inkluzivnog odgoja i obrazovanja (34)
15. *Tablica 15.* Stručnjaci socijalne skrbi- značaj uloge i važnost u procesu provedbe inkluzivnog odgoja i obrazovanja (35)
16. *Tablica 16.* Stručnjaci zavoda za zapošljavanje- značaj uloge i važnost u procesu provedbe inkluzivnog odgoja i obrazovanja (35)
17. *Tablica 17.* Lokalna zajednica- značaj uloge i važnost u procesu provedbe inkluzivnog odgoja i obrazovanja (36)

18. *Tablica 18.* Nevladine samostalne socijalno-humanitarne udruge za djecu i roditelje- značaj uloge i važnost u procesu provedbe inkluzivnog odgoja i obrazovanja (38)
19. *Tablica 19.* Važnost prilagodbe nastavnog sadržaja za djecu s posebnim potrebama (41)
20. *Tablica 20.* Zakonska regulativa kao važna pretpostavka provedbe inkluzije (41)
21. *Tablica 21.* Prikladnost individualiziranih odgojno-obrazovnih programa (42)
22. *Tablica 22.* Procjena uloge i važnosti pedagoga pri provedbi inkluzije s obzirom na sveučilište koje ispitanici pohađaju (43)
23. *Tablica 23.* Procjena uloge i važnosti pomoćnika u nastavi pri provedbi inkluzije s obzirom na sveučilište koje ispitanici pohađaju (44)
24. *Tablica 24.* Procjena uloge i važnosti lokalne zajednice pri provedbi inkluzije s obzirom na sveučilište koje ispitanici pohađaju (44)
25. *Tablica 25.* Procjena uloge i važnosti nevladinih socijalno-humanitarnih udruga za djecu i roditelje pri provedbi inkluzije s obzirom na sveučilište koje ispitanici pohađaju (45)
26. *Tablica 26.* Procjena uloge i važnosti edukacijskog rehabilitatora pri provedbi inkluzije s obzirom na razinu studija koju ispitanici pohađaju (46)
27. *Tablica 27.* Procjena uloge i važnosti logopeda pri provedbi inkluzije s obzirom na razinu studija koju ispitanici pohađaju (47)
28. *Tablica 28.* Procjena uloge i važnosti pomoćnika u nastavi pri provedbi inkluzije s obzirom na razinu studija koju ispitanici pohađaju (47)
29. *Tablica 29.* Procjena uloge i važnosti školskog liječnika pri provedbi inkluzije s obzirom na razinu studija koju ispitanici pohađaju (48)

Prilog 1.

Anketni upitnik

Stavovi studenata pedagogije o ulozi i važnosti ključnih dionika procesa odgoja i obrazovanja pri provedbi inkluzije

Poštovani/a,

pred Vama se nalazi upitnik koji nastoji ispitati stavove studenata pedagogije o ulozi i važnosti ključnih dionika procesa odgoja i obrazovanja pri provedbi inkluzije. Upitnik je sastavljen u svrhu izrade diplomskog rada na Odjelu za pedagogiju Sveučilišta u Zadru. Molim Vas da izdvojite 10-ak minuta te iskreno i precizno odgovorite na pitanja u anketi. Svi odgovori su u potpunosti anonimni i koriste se isključivo u akademske svrhe. Za sva dodatna pitanja slobodno se obratite na mail: poce007@gmail.com

Unaprijed zahvaljujem na izdvojenom vremenu i sudjelovanju!

Spol:

1. M
2. Ž

Sveučilište koje pohađate:

1. Sveučilište u Splitu
2. Sveučilište u Zadru

Razina studija:

1. prijediplomski studij
2. diplomski studij

Godina studija:

1. prva
2. druga
3. treća

Veličina mjesta u kojem ste stanovali prije odlaska na visoko učilište:

1. do 500 stanovnika
5. 10 001- 20 000 stanovnika

2. 501- 2 000 stanovnika
stanovnika	6. 20 001- 50 000
3. 2 001- 5 000 stanovnika
stanovnika	7. 50 001- 100 000
4. 5 001- 10 000 stanovnika
stanovnika	8. 100 001 i više

Navedite po Vama ključne dionike procesa provedbe inkluzivnog odgoja i obrazovanja?

Procijenite značaj uloge i važnosti sljedećih dionika u procesu provedbe inkluzivnog odgoja i obrazovanja:

	ne, nije uopće važan	mala uloga	jednako važan kao i drugi	značajna uloga	najvažniji dionik
ravnatelj					
pedagog					
psiholog					
edukacijski rehabilitator					
logoped					
učitelj razredne nastave					
učitelj predmetne nastave					
pomoćnik u nastavi					
roditelji					
školski liječnik					
stručnjaci socijalne skrbi					
stručnjaci zavoda za zapošljavanje					
lokalna zajednica					
nevladine samostalne socijalno-humanitarne udruge za djecu i roditelje					

Navedite i obrazložite tko od ključnih dionika (do 3 prioriteta) procesa odgoja i obrazovanja prema Vašem mišljenju ima najvažniju ulogu pri provedbi inkluzije, uz značenje da je prvi na Vašem popisu najvažniji!

Navedite i obrazložite tko od ključnih dionika (do 3 dionika) procesa odgoja i obrazovanja prema Vašem mišljenju ima najmanje značajnu važnost pri provedbi inkluzije, uz značenje da prvi na Vašem popisu najmanje važan!

Pred Vama se nalazi niz od nekoliko pitanja vezanih uz Vaše stavove o ključnim dionicima procesa odgoja i obrazovanja pri provedbi inkluzije. Molim Vas da na skali Likertovog tipa od 1 do 5 iskažete stupanj slaganja s određenom tvrdnjom. Oznaka **1** znači *u potpunosti se ne slažem s navedenom tvrdnjom*, oznaka **2** znači *ne slažem se*, oznaka **3** znači *nitri se slažem nitri se ne slažem*, oznaka **4** znači *slažem se* dok oznaka **5** znači *u potpunosti se slažem s navedenom tvrdnjom*.

Pri provedbi inkluzivnog procesa ključna je prilagodba nastavnog sadržaja za djecu s posebnim potrebama.	1	2	3	4	5
Individualizirani odgojno-obrazovni programi prikladni su za provedbu inkluzije.	1	2	3	4	5

Kvalitetna suradnja učitelja i ostalog školskog osoblja je ključna pri provedbi inkluzivnog procesa.	1	2	3	4	5
U školama je nedovoljno stručnih suradnika što otežava uspješno provođenje inkluzivnog procesa.	1	2	3	4	5
Pomoćnik u nastavi ključni je dionik koji olakšava proces inkluzije.	1	2	3	4	5
Ostvarena uspješna suradnja s roditeljima je ključna za samu provedbu inkluzije.	1	2	3	4	5
Kako bi u školi zaživjelo inkluzivno ozračje, važno je da škola uspostavi partnerski odnos s lokalnom zajednicom.	1	2	3	4	5
Kako bi provedba inkluzije bila uspješna, svi ključni dionici procesa odgoja i obrazovanja bi trebali steći dodatno znanje iz područja edukacijske rehabilitacije.	1	2	3	4	5
U redovni odgojno- obrazovni proces potrebno je uključiti stručnjake edukacijsko- rehabilitacijskog profila koji su osposobljeni za rad s djecom s posebnim potrebama.	1	2	3	4	5
Pedagog kao stručni suradnik treba brinuti o usavršavanju ostalih dionika procesa odgoja i obrazovanja, ali i o vlastitom usavršavanju.	1	2	3	4	5
Glavni dionici procesa inkluzije u školama su učitelj i sam učenik.	1	2	3	4	5
Uloga učitelja je obezbijediti osjećaje pripadanja i povezanosti kod djece s posebnim potrebama.	1	2	3	4	5
Uloga učitelja je primjena informacija u široj zajednici s ciljem isticanja prava koja učenici imaju sukladno zakonskom okviru.	1	2	3	4	5
Pedagog ima ulogu u postupku opservacije učenika prije samog procesa inkluzije.	1	2	3	4	5
Učitelj svojim odgojnim nastojanjima potiče vrijednost podijeljene odgovornosti u kontekstu razvoja socijalnih vještina kod učenika.	1	2	3	4	5
Zakonska regulativa čini važnu pretpostavku provedbe inkluzije.	1	2	3	4	5
Organizacija različitih odgojno- obrazovnih aktivnosti na razini odgojno- obrazovne ustanove potiču pozitivnu svijest o inkluziji.	1	2	3	4	5
Lokalna zajednica pruža učiteljima i svim učenicima razne prilike i mogućnosti za sudjelovanje u različitim aktivnostima potičući tako inkluzivni pristup.	1	2	3	4	5
Pomoćnik u nastavi osim pomaganja djetetu s posebnim potrebama, potiče i socijalizaciju učenika s posebnim potrebama.	1	2	3	4	5

Uloga ravnatelja se može poistovjetiti s ulogom koordinatora između učenika, učitelja i ostalih dionika.	1	2	3	4	5
Aktivno sudjelovanje roditelja na radionicama i drugim aktivnostima namijenjenim za roditelje uvelike može pridonijeti poboljšanju inkluzivnog procesa.	1	2	3	4	5

Prema Vašem mišljenju koje su uloge lokalne zajednice pri procesu inkluzije?

Sažetak

Stavovi studenata pedagogije o ulozi i važnosti ključnih dionika procesa inkluzivnog odgoja i obrazovanja

Uspješna provedba inkluzije u odgojno-obrazovnom sustavu zahtijeva brojne faktore i suradnju različitih dionika. Potrebno je imati jasne zakone i pravilnike koji reguliraju inkluziju te osigurati materijalne, organizacijske i kadrovske preduvjete za njezinu provedbu. Također, uključivanje svih dionika: učitelja, ravnatelja, stručnih suradnika, roditelja, ali i vanjskih dionika ključno je za stvaranje inkluzivnog okruženja u školama. Iako svaki dionik ima svoju ulogu, isključivo zajedničkom suradnjom svih dionika u školi implementacija inkluzije može biti uspješna.

Ovo istraživanje obuhvatilo je 220 studenata pedagogije, njih 110 sa Sveučilišta u Splitu i 110 sa Sveučilišta u Zadru. Cilj ovog istraživanja bio je identificirati stavova studenata pedagogije o ulozi i značaju ključnih dionika procesa odgoja i obrazovanja pri provedbi inkluzije u osnovnim školama,

Također, istraživala se povezanost između stavova studenata, sveučilišta koje studenti pohađaju, razine studija na kojoj se trenutno nalaze i veličine njihova mjesta stanovanja prije odlaska na studij. Rezultati su pokazali da studenti pedagogije u većoj mjeri sve dionike u provedbi inkluzije u osnovnim školama percipiraju kao važne, iako u procjeni važnosti uloge pojedinih dionika postoje razlike s obzirom na razinu studija i sveučilište koje studenti pohađaju.

Stavovi studenata pedagogije su od posebne važnosti jer kao budući pedagozi trebaju biti svjesni značaja i uloge svakog dionika u inkluzivnom odgojno-obrazovnom procesu.

Ključne riječi: inkluzivni odgoj i obrazovanje, djeca s posebnim potrebama, ključni dionici inkluzije, stavovi studenata pedagogije

Abstract

The Views of Pedagogy Students on the Role and Importance of Key Stakeholders in the Inclusive Education Process

The successful implementation of inclusion in the educational system requires numerous factors and the cooperation of various stakeholders. It is necessary to have clear laws and regulations that regulate inclusion and to ensure the material, organizational and personnel prerequisites for its implementation. Also, the involvement of all stakeholders: teachers, principals, professional associates, parents, but also external stakeholders is key to creating an inclusive environment in schools. Although each stakeholder has their own role, the implementation of inclusion can only be successful with the joint cooperation of all stakeholders in the school.

This research included 220 pedagogy students, 110 of them from the University of Split and 110 from the University of Zadar. The goal of this research was to identify the views of pedagogy students on the role and importance of key stakeholders in the process of upbringing and education in the implementation of inclusion in primary schools, Also, the connection between students' attitudes, the university they attend, the level of study they are currently at and the size of their place of residence before going to study was investigated. The results showed that pedagogy students perceive all stakeholders in the implementation of inclusion in primary schools as important, although there are differences in the assessment of the importance of the role of individual stakeholders with regard to the level of study and the university the students attend.

The attitudes of pedagogy students are of particular importance because as future pedagogues they should be aware of the importance and role of each stakeholder in the inclusive educational process.

Keywords: inclusive upbringing and education, children with special needs, key stakeholders of inclusion, attitudes of pedagogy students